

W. F. ALFRED. D.

L. DUBARDIN S.

ԱԻԵՏԱԲԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

հրատարակել ազգասեր սատարուբեամբ

ՊԱՐՈՆ ԵԴՈՒԱՐԴԱՅ ՌԱՓԱՅԵԼԻ ՂԱՐԱՄԵԱՆ

Ա. ՏԱՐԻ. — ՕԳՈՍՏՈՍ, 1855. — ԹԻԻ Ը.

Ի ՓԱՐԻԶ

Ի ԳՐԱՆՈՅԻ ՊԱՐՈՆ Ճ. ԱՐԱՄԵԱՆ

Ի Փողոցն Սեն-Միքիլիս, Թ. 38.

Գործակալք

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ԱԻԵՏԻՍ ԱՂԱՅ ՊԵՐՊԵՌԵԱՆ.

ԶՄԻՒՌՆԻՍ.

ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԱՅ ՊԱՂԱՋԱՐԵԱՆ.

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻՍ.

ՂԱԶԱՐՈՍ ԱՂԱՅ ՏԵՐ-ԳՍԱՊԱՐԵԱՆ.

ԵԱՇ ՄՈԼՏԱԽԻՈՅ

ԳԱՄԻԵԱՐ ՅԱԿՈԲ ԱՂԱՅ ՊԵՏԵԼԵԱՆ

ԱՒԵՏԱԲԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Ա. ԿԵՆՑԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆԻՔ

ՊԱՐՈՆ ԳԵՌԳ ՍԽՂԵՐԳԵԱՆ. — ԱԶԳԱՅԻՆ ՌԱՄԿԱԿԱՆ ԵՐԳԻ ՍԱՅԵԱԹ-ՆՈՎԱ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻՆ :

Ռուսաստանի ռուսումնասեր հայկազն երիտա-
սարդաց գրաւոր աշխատութիւնները քիչ ճանջ-
ցուած են Տաճկաստանի Հայոց . ասոր պատճառը
երբ մէկ կողմանէ երկրին հեռաւորութիւնն է,
ուրիշ կողմանէ ալ անշուշտ անոնցմէ ոմանց
գրած գրաբառին քիչ շատ անսովոր երեւնալը
Պոլսեցւոց, մանաւանդ անոնց աշխարհաբառին
խորք ու դժուարիմաց գալը պիտի ըլլայ : Ապա քե
ոջ, Էմինեան Պարոն Մկրտչին, Նազարեանց
Ստեփանոս վարժապետին, Ախվերդեան Պարոն
Գեորգին եւ ուրիշ քանի մը պատուաւոր եւ բա-
նիբուն անձանց գրուածքներն ու ազգասիրական
իմաստները իրացընէ արժանի են մասնաւոր
մտադրութեան . մեծ պատիւ են ոչ միայն իրենց'
այլեւ Լազարեան ճեմարանին, որոյ ատենով
աշակերտ գտնուէր են, եւ մեր ազգին' որ այն
կողմերը եւրոպական կրթութեան օգուտները

քաղելու միջոցներէն գուրկ չէ եղած բոլորովին :

Մենք այս անգամ Պարոն Գեորգ Ախվերդեան
Տփլիսեցի հայկազն բժշկին մէկ աշխատասիրու-
րիւնը յիշատակենք հոս, որ է առաջին հատոր
Հաւաքման ազգային ռամկական երգոց, տպա-
գրեալ ի Մոսքուա յամի 1852 : Այս հատորիս բո-
ւանդակածը Յարութիւն Սայեաթ-Նովա անունով
բանաստեղծին երգերն են' Տփլիսիւ Հայոց լե-
զուովը շարադրուած : Պարոն Ախվերդեանը այն
երգերը, որ քառասունվեց հատ են, հաւաքեր
կարգի դրեր է, եւ ամեն մէկուն դժուարիմաց բա-
ռերուն բազմահմուտ ու գեղեցիկ ծանօթութիւններ
ըրեր է . անկեց ի զատ' Տփլիսիւ հայերենին քե-
րականական կազմութեանը վրայ շատ պիտուա-
կան տեղեկութիւններ կուտայ բանասիրաց, եւ
գրքին սկիզբը իմաստալից, վառվռուն, գեղեցիկ
կարգաբանութեամբ, ու իր հայրենեացը յստակ

լեզուովը գրուած յառաջարան մը կրնէ՝ մեծ մտա-
դրութեան ու գովեստի արժանի :

Այս յառաջարանը կուգէինք գրեթէ ամբողջ
մէջ բերել հոս . բայց որովհետեւ ընդարձակու-
րիւնը շատկեկ է, լաւ կրհամարինք այնչափը
միայն քաղելով յիշատակել որ բաւական ըլլայ
ընթերցասիրաց հետաքրքրութիւնը շարժելու եւ
բուն գրուածքին հետամուտ ընելու զիրենք :
Լեզուին քանի մը դարձուածքը Պօլսեցուց ական-
ջին խորք ու խորշելի կրնար գալ, եւ որ մեծն է՝
անով իմաստն այ դժուար հասկըցուիլ, ու գը-
րուածքին յարգը ճանչցուիլ . ուստի եւ յանձն
առինք մեր սովորական ռամկօրենին վերածել
ու գրեթէ քարգմանել այն յառաջարանին գլխա-
ւոր խօսքերը : Բայց որպէս զի բնագրին յատ-
կութիւններն ու տեղ տեղ գեղեցկութիւններն այ
անձանօք չմնան ընթերցողաց, այս անգամ ծա-
նօրութեան մէջ կըղենք բնագիրը ամբողջ . իսկ
ուրիշ ատեն զանց կընենք բնագիրն, ու միայն
նշանաւոր խօսքերը մէջ կըրբերենք : — Պարոն
Ալավերդեան այսպէս կըսկսի իր յառաջարանը ¹ .

« Գանի մը տարի կայ որ Հայոց ազգին ժամա-
նակակից պատմութեանը համար կենդանի նիւթեր
հաւաքեր եմ կենդանի աղբիւրներէ հանած : Հա-
ւաքելու ատեն միշտ աչքիս առջեւ խնդիրն էր
ինդիրն որ արդեօք ասդիս անդին օտար ազգաց
մէջ բնակող Հայերը ինչ տեսակ կենցաղավարու-
թեան տէր եղեր են . եւ որովհետեւ ամեն տեղ
դիւրաւ կըսովրին օտարաց սովորութիւնները,
երբեմն նաեւ լեզուն, արդեօք իրենց կենցաղավա-
րութեանը մէջ այնպիսի ստոյգ նշաններ այ ու-

նին որ յայտնապէս իմացուի իրենց ազգային սե-
փականութիւնն ու շնորհքը : Այս դժուարին խնդիրը
յուծելու համար լաւ կըտեսնէի որ ոչ միայն տիրող
ազգաց բուն ազգայնութեանը տեղեկութիւն ու-
նենայ պետք է, այլ եւ ամենէն առաջ ընենելու
բանը մէկ ժողովրդեան մը խօսած լեզուն է . ու մե-
կէն ձեռք գարկի այն լեզուին որ կըխօսին Վրա-
ստանի մէջ, եւ մանաւանդ Տփլիսի բնակող Հայե-
րը, որոնց ես այ քաղաքակից եմ : Այս մտքով ժող-
վեր էի հայերէն առականեր, առածներ, վիճակախա-
ղեր ու ամեն տեսակ երգ (կամ խաղ) . մանաւանդ
ազգային երգիչներու կամ գուսաններու արդիւն-
քը որ ազգը քիչ շատ պահեր էրէ աւանդութեամբ
եւ թէ գրով, թէ պէտ եւ գրել ու կարդալ չգիտնալէն
շատ վնաս քաշած է խեղճ Հայաստանը :

« Այս անպաճոյճ խաղ հանողները այնպէս սա-
տիկ գմայլեցուցին զիս որ հաւաքած նիւթերուս
մէջէն առաջ ասոնց պտուղները կրհագորդեմ ազ-
գակցացս, եւ գիտեմ թէ կուրախանան ըրած ըն-
ծայիս ու սեր կըձգեն ազգին սիրելի բանաստեղծ-
ներուն վրայ : Ի՞նչպէս չսիրենք զանոնք որ ոչ
երբեք իրենց սերը պակաս ըրեր են . ուրախու-
թեան մէջ ուրախացեր ու տրամուրեան մէջ
սուգ մտեր են ազգին հետ, եւ ուր որ վարդապե-
տին քարոզը դադրեր է, անոնք անդադար կրբեր
են իրենց ժողովուրդը, թէ սիրտը շահելով, թէ
խրատով եւ թէ պարսաւելով : Միշտ ազգին մէջ
ու ազգին հետ գտնուելով, անոր պակասութիւն-
ները այնպէս հասկըցեր են որ իբր թէ իրենք այ
նոյն մեղքերով բեռնաւորուած ըլլային . սրտեր-
նուն մէջ այ անոր զգացմունքն ունենալով, գը-

¹ Կու՝ լի մէ քանի տարի հաւաքում եմ կենդանի աղբիւրից
հանած կենդանի նիւթեր ժամանակակից Հայ ազգի պատմու-
թեան համար : Հաւաքելիս ունեի միշտ աչքի տակ խնդիրն,
թէ դեսուդէն օտար ազգերու մէջ բնակած Հայերն ինչպէս են
ձեռացրել իրանց կեանքն՝ մնալով այս ազգի ազդեցութեան
տակն, ու ամեն տեղ հեշտութեամբ վեր առնելով նրանց սովո-
րութիւններն, երբեմն լեզուն էլ՝ յայտնում են արդեօք իրանց
կենցաղավարութեանը եկաւ րուն նշաններ, որք զոյացնում
ըլին ազգի սեփականութիւնն ու շնորհքն : Նայելով եւ դժուա-
րայոյժ խնդրուն, որն որ պահանջում է եւս տիրող ազգերու
բուն ազգայնութեանի ճիշդ տեղեկանայն, լաւ տեսնում էի որ
ամենից առաջ ընենելուն՝ մէկ ժողովրդի խօսած լեզուն է, ու
ձեռք գրուիլ զիր լեզուին, որով խօսում են Վրաստանում,
մանաւանդ Թիֆլիզում բնակող Հայերն, որոց ինքս էլ քաղա-
քակից եմ : Էս մտքով ժողովում էի հայերէն Առակ, Առած,
Վիճակախաղ, ու ամեն տեսակ խաղեր, մանաւանդ ազգային
երգիչներու կամ Աշուղներու պտուղներն, որն որ պահպանել
է ազգն առէլ պակաս թէ աւանդութեանով, թէ գրով, որոյ չ'իմա-
նային շատ զրկանք է կրել ողորմակ Հայաստանն :

Էս անպաճոյճ խաղ հանողներն հենց են գլխէն եկաւ գրառե-
ցին սիրտս, որ հաւաքած նիւթերիցս՝ առաջ սրանց պտուղ-
ներն եմ հաղորդում ազգակիցներուս, որք՝ գիտեմ, ուրախ

կու՝ լին ընծայիս վրայ, սրտանց էլ կու սիրեն ազգի սիրելի-
ներուն : Սրանց ինչպէս չսիրենք, որ իրանք իսկի չ'են պակ-
սեցրել սերն . խրախմանում ուրախացրել ու տրամուրեան մէջ
սուգ են արել ազգի հետ . ու ինչ տեղ վարդապետն պակսեցրել
է քարոզն, սրանք անդադրիլ՝ թէ սիրտը շահելով, թէ խրատով,
թէ պարսաւելով կրբել են իրանց ժողովրդին : Միշտ ազգի մէջ
ու ազգի հետ, իմանալով սրա պակասութիւններն, հենց իրանք
նոյն մեղքերով բեռնած, սրտումն էլ կրելով նրա զգացմունքն՝
զուարթ ու կոկած խօսքով նկարագրել են սիրու կարգին
զրգանքն, հետն էլ դեմուդեմ խօսելիս չ'են քաշվել՝ անպարկեշտ
ու անգուր մարդուն հրապարակում հալածելուցն . ու իրանց
զլխին խալիլ Նօքար ասելով՝ անց են կացրել բոլոր կեանքն
խաղ ասելում, ասանդել են մեզ իրանց սրտի ցտերն ու տար-
փանքն, ու վարքն ժողովրդի . ենդուր էլ սրանց մէ քանի խա-
ղերից առէլ ենք նկատում ազգային հոգին ու ոճն, քան թէ
պատմագրական հաստ հաստ գրքերիցն : Էս վերջի հանգա-
մանքն առէլ յորդորում է ինձ, որ հաղորդեմ ազգակիցներուս
մեր Աշուղներու երգերն՝ սկսելով Սայեաթ-Նովոյ խաղերիցն .
սրանցից կու յայտնվի մեզ՝ ազգի ճաշակն, ազգային բանաս-
տեղծներու մտաց աճումն ու օտարական ազդեցութիւնն :

Վաղուց լսում եմ օտարականներուցն ու ազգակիցներուս
նախատինքն՝ թէ Հայերն գուրկ են պովետական զգացմունքից,

ւարք ու կոկիկ խօսքերով նկարագրեր են սիրոյ կարողին գգուանքն ու միանգամայն չեն քաշուած համարձակ դէմ խօսելէն, անպարկեշտ ու անգուր մարդուն հրապարակաւ հայածմունք հանելէն չվախնալով, իրենք զիրենք ծառայ հասարակաց անուաներ են ու բոլոր կեանքերին անցուցեր են խաղ կանչելով, եւ իրենց սրտին ցաւերն ու տարփանքը մեզի բողբ, վարքերին ալ ժողովրդեան աւանդեր են : Անոր համար ալ ասոնց մէկ քանիին խաղերէն աւելի կը տեսնենք ազգային հոգին ու ոճը, քան թէ պատմական մեծահատոր գրքերէ : Այս վերջի պարագան աւելի յորդորեց զիս որ մեր երգահաններուն երգերը հաղորդեմ ազգակցացս՝ Սայեար-Նովայի խաղերէն սկսելով . ասոնցմով կ'իմանանք մեր ազգին ճաշակը, ազգային բանաստեղծից մտքին աճումն ու օտարաց ազդեցութիւնը :

« Շատ ատենէ ի վեր կըլսեմ թէ օտարականներէն եւ թէ ազգայիններէն այս նախատինքը թէ Հայերը գուրկ են բանաստեղծական գգացմունքներէ, որովհետեւ ոչ երեւելի բանաստեղծութիւն մը ունինք եւ ոչ ազգային աշխոյժ երգեր որ մեր բանաստեղծական ոգւոյն ապացոյց մը ըլլան : Այսպիսի համարձակ վճռոյ մը իմ խելքս չհասնիր : Մինչեւ ցայսօր մէկ ազգ մըն ալ չեմ տեսած որ խաղեր ու երգեր չունենայ . թէ ուրախ եւ թէ տխուր վիճակի մէջ ըլլայ մէկ ազգ մը՝ միշտ կարօտ է երգի, ու մեզի համար չենք կրնար ըսել Գերմանացի բանաստեղծին խօսքը թէ

« Չար մարդիկ ամենեւին խաղ չունին : »

« Հայերն որ միշտ սիրեր են լաւ ապրիլը, եւ ազ-

կնդուր որ չ'ունինք մէկ երեսելի քերթուած կամ ազգային աշխոյժ երգեր, որն որ վկայում ըլին մեր բանաստեղծական ոգուն : Անհասկանալի է ինձ համար այսպիսի համարձակ վճիռն : Մինչեւ ես օրս էլ չ'եմ տեսել մէկ ազգ, որն որ չ'ունենայ խաղ ու երգեր. թէ ուրախ եւ թէ տխուր վիճակում՝ ազգն կարօտ է խաղին, ու մեզ վրայ չ'ենք կարօղ ասել Գերմանացոց քերթողի խօսքն՝

Տի պա՛յլն մէջն շն հաղն քէէօ՛նէ լիար¹.

Հայերն, որք սիրել են լաւ ապրիլն, ու անցնելով իր ազգային շնորհքն՝ տարածել են իրանց մէջ ժամանակակից թէ Պարսկային, եւ թէ Յունաց քաղաքականութիւնն, անկարելի է որ իրանց հերանոսութեան ու հարստութեան դարուն՝ չ'ըլին ունեցած պովետական քերթուածներ² ու մեհենական երգեր, թէպէտ Զրադեշտական կրօնքն իրաւ ենպէս չ'էր հրապարտում երեսակայութիւնն, ինչպէս Յունաց ղից պաշտօնն : Նոյնպէս համաձայն եմ՝ որ յետոյ նեղ վիճակում նուազեցաւ Հայաստանի ազգային աշխոյժն, ու հետո էլ պակսեցան ազգին իր

գային շնորհքը անցնելով տարածեր են մեջերնին ժամանակակից Պարսից եւ Յունաց քաղաքականութիւնը, անկարելի է որ իրենց հերանոսութեան ու հարստութեան ատենները ունեցած չ'ըլլան բանաստեղծական քերթուածներ ու մեհենական երգեր, թէպէտ եւ Զրադեշտական կրօնն իրացնէ այնչափ չ'էր հրապարտում մարդուս երեսակայութիւնը՝ ինչպէս Յունաց ղիցաբանութիւնը : Նոյնպէս համոզուած եմ թէ յետոյ նեղութեան ատենները Հայաստանի ազգային աշխոյժը պակսեցաւ, հետո ալ ազգին վիպասանները քիչցան . վասն զի Հայաստան իր աշխարհագրական դրիցը պատճառաւ այնպիսի դժուարակնճիւղն վիճակի մը մէջ ընկած էր որ իր գաւկըները ոչ սիրտ ունէին եւ ոչ ժամանակ որ իրենց կապուած երեսակայութիւնը կարենան վառել : Բայց ազգը, բուն ազգը, միշտ ունեցեր է իր սրտին մխիթարիչը, այսինքն իր երգիչը, գուսանը, երգահանը : Ասոնք հերանոսութեան ատենէն մինչեւ մեր օրերը իրարու յաջորդելով, յիշատակնին ձգեր են ազգին սիրտը, ազգն ալ այնչափ երախտագետ եղեր է անոնց՝ որչափ որ յիշողութիւնը թոյլ տուեր է իրեն, եւ նոր երգահանին սիրոյն համար մոռցեր է իր հին սիրատարի խաղերը : Ասանկով ազգային երգիչները անդադար գգուեր են ազգին սիրտն ու ականջը՝ առանց իրենց ետեւէն գրաւոր յիշատակ մը ձգելու որ վկայէ իրենց ըլլալուն կամ չ'ըլլալուն :

« Երգիչներուն կեսը կոյր՝ կեսն ալ գրել կարգալ չ'գիտցող ըլլալով, անոնց ձայնը լսող ու սիրող ազգն ալ գիտութենէ զուրկ, որմն փոյթը

վիպասաններն. զի Հայաստանն իր աշխարհագրական դիրքի պատճառէն՝ ընկել էր ենպէս բազմակալ քաղաքավարութեան մէջ, որ նրա զաւակներն ոչ սիրտ ունէին՝ ոչ պարապ, որ անցնէին իրանց պատած երեսակայութիւնն : Բայց ազգն, բուն ազգն միշտ ունեցել է իր սրտի մխիթարիչն—իր երգեցողն, գուսանն ու աշուղն : Սրանք հերանոսութենից սկսած մինչեւ մեր օրերն՝ մէկ մէկու տեղ տալով՝ յիշատակ են բողբ ազգի սրտումն, որն որ էլել է երախտաւոր ենքան, ինչքան թոյլ է տրուել յիշողութիւնն, ու նոր երգչի համար մոռացել է իր հին սիրելիին խաղերն : Էսպէս ազգային երգիչներն շարունակ գգուել են ազգի սիրտն ու ականջն՝ չ'ըրթած իրանց հոգնէն մէկ գրաւոր յիշատակ, որն որ վկայում ըլլի նրանց ըլլելուն ու չ'ըլլելուն :

Երգիչներուն կեսն կոյր, կեսն գրել կարողալ չ'իմացող, սրանց լսող ու սիրող ազգն էլ միշտ զրկած դպրութենից, հմլ պիտեր հոգացել նրանց սիրուն խաղերու արձանագրելու համար : Թէ եւ գրանդվել են նրանց մէջ մէ քանիսն, որք ասանդել են գրով իրանց երգերն, միայն մէկ կողմից անհոգութիւնն, միւս կողմից չ'ափէն դուս պառաւաններու խնամքն իրանց բոռներու վրայ՝ անխնայ ոչնչացրել են են դիւական բոլբերն, վախենալով որ բոռն սեր՝ չ'ընկնի հօր արունտին, որոյ արձակ ու ազատ կեանքն ազգի մէջ ու հրապարակում չ'էր յարմարում Հայ

¹ Չար մարդիկ իսկի խաղ չ'ունեն :

² Մ. Էսթրէ, Վէպք հնոյն Հայաստանի. Մոսկվա, 1850 :

պիտի ըլլար որ անոնց սիրուն խաղերը գիր անցընեն : Թեպէտ եւ քանի մը հոգի գտնուած են մեշերնին որ իրենց երգերը գրով աւանդեր են, սակայն մեկ կողմանէ անհոգութիւնը, մեկայ կողմանէ պառաւնեւուն չափէ դուրս խնամքը իրենց թռուներուն վրայ՝ անխնայ փճացուցեր են այն դիւական բոքերը, վախնալով որ չըլլայ քէ թող սեր ձգէ հօրը արհեստին՝ որուն արձակ համարձակ ազգին մէջ ու հրապարակաւ անցուցած կեանքը չէր վայելեր Հայ կնոջ. վասն զի ասոր համար՝ տունն ու ընտանիքը իր երջանկութեան վերջին սահմանն է : Քսան տարի առաջ վախճանած Քիչիկ-Նովայի կինը իր սուգի օրերը երկանը բոքերն ու տետրակը առեր թոնիրը ձգեր է, վախնալով որ չըլլայ քէ որդին ալ հօրը ճամբան բռնէ որ անդադար դուրսը կը պարտէր ու տունն ու ընտանիքը մտքէն հաներ էր : Կինն ալ իրեն իրաւունքն ունի : Երգահանը, այն *հասարակաց ծառան*, տուն տեղ չճանչնար. անոր տունը փողոցն ու ժողովարանն է : Այս կերպով իրենց տղայքը ծուռ ճամբաներէ հանելու եւ ապահովցնելու համար՝ ճրջափ սիրուն բաներ կրակի տուեր են մեր գաւալասեր մայրերը : Աստուք գիտնալով, կը զարմանամ քէ որ նախախնամութիւնը պահպաներ է Սայեաթ-Նովայի տետրակը, որուն սկիզբէն ու վերջէն փրցուցած թերթերուն մէջ մեր պառաւնեւուն իմաստուն մատուրները խնամքով փաթած պիտի ըլլան իրենց քեմոնն ու պղպեղը : Մեր առատասիրտ պատանեակներն ալ իրենց գուրը չեն պակսեցուցած, որ փռուաններ բոցընելով ո՛ր գիտէ ճրջափ զուարճութիւն պարգեւեր են հովե-

կնոջ, ուսմ համար տունն ու գերդաստանն իր երջանկութեան վերջին սահմանն է : Քսան տարի առաջ վախճանած Քիչիկ-Նովի կինն, հենց սուգ անելու օրերն, գցում է իր մարդու բոքերն ու դավարն վառած բոնիրն, ահու՛ վայ քէ որդին էլ գնայ հօր ճանապարհով, որն որ դիւի դուսն էր ման ածում մարդուն ու գցել էր տայի մտքէնն տունն ու ընտանիքն : Կինն էլ իր իրաւունքն ունի : Սշուղն՝ էս *խալխի Նօթարն*, չ'է ճանաչում տունն ու տեղ. սրա տունն՝ փողոցն ու մեշիկն է : Էսպէս իր տղերանցն ծուռ ճանապարհից հանելու ու ապահովցնելու համար՝ քանի սիրուն բաներ տըւել կու՛նին կրակին մեր գաւալասեր մերերն. սրանց ճանաչելով՝ զարմանում եմ քէ որ նախախնամութիւնն է պահպանել Սայեաթ-Նովի դավարն, որոյ գլխից ու վերջից՝ զըջած բերթերում մեր պառաւնեւուն իմաստուն մատներն խնամքով փաթըրել կու՛նին իրանց զերեն ու փրկին. չ'են ըլլել պակասացրել իրանց գուրն մեր առատ երեխերն էլ, որք փռուաններն (փռուան, *cerf-volant*) փռուցընելով՝ քանի գոյ կու՛նին շանց տըւել հովերուն իրանց պապի զուարճաձայն խաղերովն : Ո՛վ ինչ անէ : Էլի պիտի կրկնենք հնուց մնացած գանգատանքն. « Դիւի գիր չ'իմանալեն է » :

Մեր մէջ ուսումնասեր գիր իմացող մարդն՝ քաշվելով վշտաշատ ժողովրդից, մտնում էր վանքն. ուր պարագ ու միջոց

րուն իրենց պապուն զուարճաձայն խաղերովը : Ո՛վ ինչ ընէ : Նորէն պէտք է որ կրկնենք հնուց մնացած գանգատը. « Բոլորն ալ կարդայ գրել չգիտնալեն է » :

« Մեր մէջ կարդացող ուսումնասեր մարդը վշտաշատ ժողովրդեան մէջէն քաշուելով վանք կը մտնէր. հոն հանգիստ ժամանակ գտնելով իր գիտութեան ծարաւը կշտացընելու, եւ սուրբ գրոց բացատրութեան ու մեկնութեան մէջ կեանքը մաշեցընելով, օրերը կանցընէր, բարակ բարակ աստուածաբանական խնդիրներու վրայ հակաճառելով ու լուծմունք փնտռելով : Անոնց մէջ քերթողական ոգւոյ արժանի եղած մարդը այն մարգարտահիւս սրբանուագ տաղերը կերգեր որ մինչեւ ցայսօր ալ կը զմայլեցընեն մեր բմրած սիրտը, ու հեռուանց տեսնելով իր եղբարցը տառապանքը, սիրտը զովացընելու համար՝ անաջատ մտքով կարճանագրէր իր տխուր հալընեաց քաշած վշտերը : Այս կերպով ազգին քաշած անդադար հայածմունքները վանքերուն մէջ ուրիշ տեսակ ազգային քերթողներ հանեցին, այսինքն մեր ժամանակագիրները : Բայց ասոնց սրբակրօն վարքն ալ կը քրտմանէր մեր աշխոյժ խաղերէն. ուստի եւ մեր բազմերախտ Եկեղեցին, որ շատ սիրուն բաներ պահպանէր է ազգին համար, փոյթ չէ ունեցած ազգային եւ ոչ մեկ բանաստեղծութեան մը վրայ, չէ քէ բշնամութեամբ, հապա իր սրբամտութեամբ այն սիրայիլ երգերը դիւական ամբարշտութեան գործ համարելով : Այս կարծիքը վանքէն ազգին վրայ տարածուել է, եւ մանաւանդ մեր երգիչներուն վրայ, որ քեպէտ գիտէին

գտնելով իր գիտութեան ծարաւն հանգընելու, ու մաշելով կեանքն սուրբ գրոց բացատրութեան ու մեկնութեան մէջ, անց էր կացնում իր օրերն նուրբ աստուածաբանական խնդիրներու հակաճառելով լուծմունքումն : Սրանց մէջ քերթողական ոգւով պարգեւածն երգում էր են մարգարտահիւս սրբանուագ տաղերն, որք մինչեւ էս օրս էլ զմայլեցնում են մեր բմրած սիրտն, ու հեռուանց տեսնելով իր եղբայրներու տառապանքն՝ սիրտն հովցնելու համար անաջատ մտքով արձանագրում էր իր տխուր հալընեաց վշտամբերութիւնն : Էսպէս ազգի շարունակ հայածմունքներն զոյացընին վանքերում ուրիշ տեսակ ազգային քերթողներ — մեր ժամանակագրողներուն : Բայց սրանց սրբակրօն վարքն էլ քստմունք էր մեր աշխոյժ խաղերուցն. հեղուր, մեր բազմերախտ Եկեղեցին, որն որ շատ սիրուն բանէր է պահպանել իր ազգի համար, չ'է ունեցել խնամք գոնէ մեկ ազգային քերթութիւն վրայ. չէ քէ բշնամութեամբ, բայց իր սրբամտութեամբ համարելով են սիրուն երգերն՝ գործ դիւական ամբարշտութեան : Էս կարծիքն վանքից տարածվել է ազգի վրայ, մանաւանդ մեր երգիչներու վրայ, որք քեպէտ գիտէին որ իրանց լեզուն միշտ *օրհնանք ունէ*, բայց միշտ էլ հասկանում են էլել իրանց արուեստն իբր մարմնապաշտ ու մեղսաբեր. հեղուր էլ մեղքն քանելու՝ պարզ մտքով խնդրում են միշտ *Թողութեան շնորհէն* ու հոգուն *սղորմի առնէն* : Հենց աշուղն

քէ իրենց լեզուն միշտ *օրհնէր ունի*, բայց միշտ ալ հասկըցած էին քէ իրենց արհեստը մարմնապաշտ ու մեղսասէր բան մի է. ուստի մեղքին քաւութեան համար պարզ սրտով միշտ կը խնդրեն *Թողութիւն շնորհէ* ու *Աստուած ողորմի* հոգւոյն ըսել: Ինչպէս որ երգիչն ալ իր ընկերակցին խաղը կանչելու ատեն, երգահանին անունը յիշելով, ոչ երբեք կը մոռնայ անոր հոգւոյն ողորմիս հանելը: Երգահաններուն մէջ աւելի բարեպաշտները կարծելով քէ Հայոց ճոխ լեզուն միայն ասոր համար եղած է որ անով իրենց Ստեղծողին ու Սուրբերուն տաղերով փառարանութիւն ընեն, միայն իրենց կրօնական ու խրատական երգերը հայերէն շարադրեր են, ու այն աստուածախօս լեզուին սրբութիւնն անարգելը յանցանք համարելով՝ իրենց սիրուն բանաստեղծական զգացմունքները Պարսից, Թուրքաց եւ Օսմանցւոց լեզուներովը երգեր են: Ասոնց մէջ մեկը անկէսին կայ որ խիստ քիչ հայերէն խաղ հաներ են կամ ամենեւին չեն հանած, ինչպէս երեւելի Քեշիշ-օղլին, Ալլահվերտին եւ այլն: Յաւակի ու ծանր բան է մտածելը քէ Հայ մայր մը օրոցքը օրելու ատեն, իր քունը կտրելով ու գուրգուրալով մեծցուցեր է որդին, որ Պարսից ու Թուրքաց երգիչ ըլլայ: Մեր խեղճ երգահանները՝ սրտերնին Աստուծոյ սիրովը վա-

ռուած՝ մաշուեր են եօթը տարի վրայէ վրայ Վարդավառի (սուրբ Կարապետի) պաքը պահելով. ուխտի գնացեր են իրենց կուսապաշտ նախնեաց *աշտից տեղերը*, ու երեսնին քարերուն քսելով՝ ծնկի վրայ դողդրդալով մօտեցեր են համբուրելու *զմիշնորդն Աստուծոյ եւ մարդկան՝ զնշխար սրբոյն Յովհաննու Մկրտչին*¹, ու պաղատելով խնդրեր են անոնցմէ իմաստութիւն, հանճար ու խաղ հանելու շնորհքը — որպէս զի երբան՝ օտար լեզուով զուարճացնեն օտար ազգերն իրենց սիրուն երգերովը: Բայց ասոնք շատ անգամ ալ առաքելական պաշտօնը կատարեր են. զարմանալի բան. անկիրք ու անուսումն՝ մեծ մասն ալ ի ծնէ կոյր, կամ տղայութեան ատենէն ծաղկատար, բերնուց սովրեր են Աստուածաշունչն ու դուրանը, նստեր են մահմետական կարդացողներու հետ, ու վերին ազդեցութեամբ հոգեւորուած՝ իրենց պաշտպանին անունը տալով, *Չանգլի փիր*², *Մուշ Սուլղանի*, նուագարանը ձեռք առած՝ քերթողական ու կրօնական միճերու մէջ կապեր են շատ իմաստուն Ալլամ ու Ախունդ մարդիկ, ու համարձակ տարածեր են մահմետականաց մէջ քրիստոնեական իմաստն ու աւետարանական առակը:

(Մնացածն ուրիշ անգամ:)

էլ իր ընկերակցի խաղն ասելիս՝ յիշելով երգչի անունն, երբեք չ'է մոռանում հանօղի հոգուն *ողորմի տալի*: Աշուղներուց առեւի կրօնասերներն՝ կարծելով Հայոց ճոխ լեզուն հենց են գլխին նշանակած միայն իրանց Ստեղծողին ու Սրբերուն տաղերում փառարանելու համար, Հայ խօսքով ասել են միայն իրանց կրօնական ու խրատական երգերն, ու յանցանք համարելով անարգել իր աստուածախօս լեզուի սրբութիւնն՝ իրանց սիրուն պոփետական զգացմունքներն երգել են Պարսից, Թուրքաց ու Օսմանցւոց բարբառով: Սրանց մէջ կան մէ քանիսն, որք շատ քիչ կամ իսկի չ'են ասել հայերէն խաղ, ինչպէս երեւելի Քեշիշ-օղլին, Ալլահվերտին, եւ այլն: Յաւելու ու ծանրը ասելու բան է, ինչպէս Հայ մերն օրօքքն ասելուս՝ քունն կտրելով ու գուրգուրելով մեծացրել է որդուն Պարսից ու Թուրքերու համար երգիչ: Մեր ողորմուկ աշուղներն վառելով սիրտն Աստուծու սիրով՝ մաշել են ջանն եօթն տարի վրայովրայ Վարդավառի (սուրբ Կարապետի) պասն պահելով, ուխտ են գնացել իր կուսապաշտ նախնեաց *աշտից տեղերն*, ու երեսն քարերուն քսելով չօքեօք դողդրդալով մօտեցել են համբու-

րելու *զմիշնորդն Աստուծոյ եւ մարդկան՝ զնշխար սրբոյն Յովհաննու Մկրտչին*¹, ու պաղատելով խնդրել են սրանից պարգեւ՝ իմաստութիւն, հանճար ու խաղ ասելու շնորհքն. — որ զնան՝ օտար լեզուով զուարճացնեն օտար ազգերուն իրանց սիրուն երգերովն: Բայց սրանք շատ անգամ էլ կատարել են առաքելական պաշտօնն. զարմանալի բան. անկիրք ու անուսումն, հենց մեծ մասն մօթն կոյր ծնած կամ մանկութենից ծաղկատար, բերան են առել Աստուածաշունչ գիրքն ու Ղուրանն, նստել մահմետական կարդացողներու հետ, ու հոգեւորած վերին ազդեցութեամբ տալով իրանց պաշտպանի անունն *Չանգլի փիր*², *Մուշ Սուլղանի*, սազն ձեռին կապել են քերթողական ու կրօնական միճերում շատ իմաստուն Ալլամ ու Ախունդ, ու համարձակ տարածել են Մահմետականներու մէջ քրիստոնեական իմաստն ու աւետարանական առակն:

¹ *Ձենոր*, Պատմութիւն Տարօնոյ, Վենետիկ, 1832. էջ 8:

² Սայեաք-Նովա՝ Չանգլի փիրդան իջուփ դուր:

Բ. ՏԵՍԱՐԱՆԻ ԵՒ ՌՊԱՅ

ՏԱՃԿԱՍՏԱՆԻ Ի ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱԼԱՏԻՆ

Հանդես երկրորդն աշխարհաց ըստած օրագրոյն մէջ այս ամիս հետագայ յօդուածը կարդացինք Տաճկաստանի բերքերուն վրայ .

« Տիեզերական արուեստահանդիսին մէջ Տաճկաստանի բաժինը լաւ հասկընալու համար՝ պէտք է ջմովնալ որ Օսմանեան տերութիւնը քաղաքական ծանր գործողութեանց հետ զբաղած է. եւ մինչդեռ Տաճկաստանի բովանդակձիգը, հարըստութիւնը, գործունեութիւնը պատերազմին վրայ է՝ իրացընէ պատիւ է իրեն որ Գաղղիոյ հրաւիրանքովը ամենայն ազգաց համար բացուած մրցանքէն չփախաւ :

« Այս քննարանութեան մէջ առիթ պիտի ունենանք ցուցնելու թէ Տաճկաստանը ճարտարութեան ծաղկելուն յարմար ամեն տեսակ հարկաւոր նիւթերն ունի . բայց պէտք է այս ալ ըսենք որ Օսմանեան տերութիւնը հանդիսադիր ըլլալու միտք չունէր : Կայսերական գործակատար ժողովոյն բախանձանօքն էր միայն որ արուեստահանդիսին բացուելէն հազիւ թէ երկու երեք ամիս առաջ Բեշիտ փաշան ետեւէ եղաւ, եւ այս բանիս մէջ ալ ցուցուց այն կառավարութեան խելքը՝ որ աւելի ընդարձակ կերպով ցուցուցեր էր իր հայրենեաց տեսչութեանը մէջ, եւ այն երկրին քաղաքական վերանորոգութենէն ոչ երբեք պիտի բաժնուի իր անունը : Բեշիտ փաշան՝ որուն գովելի կատարելութիւնները ամենուս ալ միտքն են՝ սիրով ընդունեցաւ Գաղղիոյ հրաւերքը, եւ անոր հրամանաւր բոլոր գաւառապետներն ալ փութացան հաւաքելու այն բնական ու արուեստական բերքերն որ Տաճկի հանդիսարանին մէջ հիմա դրուած են ճարտարութեան Պալատը. եւ որովհետեւ ճշմարիտ է այն խօսքն որ կըսեն թէ ըստ գործողին է եւ գործն, անիրաւութիւն կըլլար մոռնալն որ Բեշիտ փաշային արժանաւորապէս օգնական եղան Բեամիյ Պէյն ու Պարոն Գարանգա...

« Այս հանդիսին մէջ առաջին կարգի վրայ կը տեսնենք մետաքսագործութեան արուեստին բազմաբիւ օրինակները, խամ ու մանած մետաքսներ, Ուլաիի բոժոններ, Պրուսայի բոժոններ՝ ուր մետաքսի համար շոգեշարժ մեքենաներով

LA TURQUIE AU PALAIS DE L'INDUSTRIE.

Nous lisons dans la *Revue des Deux Mondes* de ce mois l'article suivant, sur les produits de la Turquie :

« Pour apprécier équitablement la part que la Turquie a prise à l'Exposition universelle, il faut tenir grand compte des graves événements politiques dans lesquels l'empire Ottoman est engagé ; il faut reconnaître que tandis que tous les efforts de la Turquie, ses ressources, son activité, étaient concentrés vers la guerre, il est honorable pour elle de n'avoir pas déserté cette autre lutte pacifique où la France conviait toutes les nations.

« Nous aurons l'occasion de prouver dans ce compte rendu de l'exposition de la Turquie, que ce pays est en possession des éléments les plus favorables à son développement industriel ; mais il convient pourtant de dire que le gouvernement turc n'avait pas l'intention d'exposer. Il n'a rien moins fallu que les instances de la commission impériale pour que, deux ou trois mois seulement avant l'ouverture de l'Exposition, Reschid-Pacha se mît à l'œuvre, et donnât dans cette circonstance une nouvelle preuve de cet esprit organisateur qu'il a montré, sur une plus vaste scène, dans l'administration de son pays, dont la régénération politique demeurera, dans l'avenir, inséparable de son nom. Reschid-Pacha, qui a laissé parmi nous les meilleurs souvenirs, voulut répondre à l'appel de la France, et, sur ses ordres, tous les gouverneurs de province s'empressèrent de réunir les produits naturels et les produits manufacturés qui constituent aujourd'hui l'exposition turque au Palais de l'Industrie ; et comme il est vrai que, tant valent les hommes, tant valent les choses, il serait injuste d'oublier que Reschid-Pacha a été dignement secondé par Kyamil-Bey et par M. Caranza...

« Cette exposition nous présente en première ligne de nombreux échantillons de l'industrie séricicole, soies grèges et filées, cocons de la Valachie, cocons de Brousse, où il existe, pour la soie, des filatures à la vapeur, et cocons géants des hauteurs du

բեղարաններ կան, եւ Լիբանանու Այնի-Համատէ ըստած հսկայածեւ բոժոնները՝ իրենց խոշորութեանը համար այսպէս ըսուելու յիշատի արժանի : Իզնիմիտու կայսերական գործարաններէն ելած մետաքսէ դիպակները կը վկայեն որ այս արուեստը շատ յառաջացեր է . նոյն քանը կրնայ ըսուիլ նաեւ Հերեքի կայսերական գործարանին ջուխաներուն համար : Թէ որ շատ մը բերքեր իրենց շէնքին կողմանէ պակասաւոր երեսնան եւ այլ, ուրիշ բերքեր ալ կան որ կը ցուցնեն քեզանգան արուեստներ շատ աղէկ ձամբու մեջ դրուած են : Օրինակի համար յիշենք գէնքերը, կարասեաց համար գործուած կերպասները, Իկոնիոնի (Ղոնեայի) կտաւեղենն ու բամպակեղենը, եւս եւ քամբերն ու սանձերը . յիշենք նաեւ Անկիւրիոյ ցիփիները, ծածկոցները, շարերը եւ այլն . եւ մանաւանդ այն գեղեցիկ ու հին ատենէ ի վեր անուանի գորգերը որ ոչ երբեք գոյներնին կը նետեն մինչեւ որ բզըկտին :

« Այս առթով կը յայտնենք սրտերնուս ցան որ մինչդեռ Տաճկաստան բոլոր մեր բերքերը կընդունի՝ հարիւրին 5 միայն մաքս առնելով, մենք Տաճկաստանէն եկած մետաքսեղեններուն ու գորգերուն վրայ անանկ ծանր տուրքեր դրեր ենք որ մեջերնիս ըլլալու առուուորին ծաղկելուն մեծ արգելք են : Տարակոյս չունինք որ երբ մեր մաքսի օրէնքին արգելքները չըլլային, Տաճկաստան խիստ շատ առաջին նիւթ եւ ձեռագործ պիտի բերեր Գաղղիա : Այս տնտեսական հարկաւոր գիտելիքը անշուշտ Փարիզու Օսմանեան նոր դեսպան Մեհմեմէտ Պեյին իմաստութենէն ու սրամտութենէն չվրիպիր : Եւ որովհետեւ նոր դեսպանին անունը յիշեցինք, այս եւս ըսենք քեզինքն որ Բեշիտ փաշային որդին է՝ անտարակոյս իր անձնական կատարելութեամբը պիտի գտնէ Գաղղիոյ մեջ այն յաջողութիւնն ու իրաւացի ազդեցութիւնն որ հայրը արդէն գտած էր մեջերնիս :

« Տաճկի հանդիսարանին ապակափեղկներէն մեկուն մեջ դրուած են փառաւոր ժապաւեններ ու երիզներ, որ երբ ձեւի կողմանէ աւելի կանոնաւորութիւն ունենային՝ յարգերնին ալ աւելի պիտի ճանչցուէր. ոսկեհուռ հիւսուածքներ, լանջանոցներ, ոսկեգործ գտակներ, գեղեցիկ ուռքի ամաններ, արեւելեան կանանց ամեն տեսակ զարդարանքներ : Կոստանդնուպոլսոյ գործարաններէն ի գատ՝ Օսմանեան տէրութեան շատ գաւառներն ալ հանդիսաղիր եղած են . մինչեւ Երուսաղեմէն անգամ սատափներ ու բարակ բա-

Liban, dits Aïn-Hamadé, et dont la grosseur mérite assurément cette désignation. Les étoffes de soie qui sortent des fabriques impériales d'Ismit attestent une fabrication déjà fort avancée; il en est de même des draps de la manufacture impériale d'Éréréké, dans l'Asie-Mineure. Si un certain nombre de produits exposés laissent à désirer encore sous le rapport de l'exécution, d'autres, au contraire, nous montrent diverses industries placées dans une très-bonne voie. Nous citerons, par exemple, les armes, des étoffes pour meubles, les étoffes en fil et coton de la province de Coniah, dans l'Anatolie, d'où la Turquie tire aussi de bons objets de sellerie; nous citerons encore les étoffes de laine d'Angora, couvertures, burnous, etc., et surtout ces beaux tapis à la réputation traditionnelle, et dont les couleurs inaltérables ne disparaissent qu'avec la trame elle-même de ces tapis renommés.

« A ce sujet, qu'il nous soit permis de regretter que, tandis que la Turquie reçoit tous nos produits sous l'acquittement d'un droit de 5 pour 100, nos tarifs frappent les laines, les soies, les tapis de provenance turque, de droits élevés qui s'opposent à la multiplication des échanges entre les deux pays, à des rapports commerciaux plus suivis et plus nombreux. Nous ne doutons pas que, sans les entraves apportées par nos lois de douane, la Turquie n'importât en France des matières premières et des produits manufacturés. Ce fait économique ne saurait échapper à l'intelligence et à la sagacité du nouvel ambassadeur de la Turquie à Paris, Méhémed-Bey. Qu'il nous soit permis d'ajouter, en nommant ici ce nouvel ambassadeur, que, fils de Reschid-Pacha, il ne peut manquer d'obtenir en France, par sa valeur personnelle, le succès et la légitime influence que Reschid lui-même avait obtenus parmi nous.

« Une des vitrines de l'exposition turque contient de riches passementeries, auxquelles une meilleure disposition dans les dessins ajouterait encore un nouveau prix, des tissus brodés d'or, des écharpes, des calottes ornées de torsades en or, des chaussures travaillées avec beaucoup de goût, tout ce qui concerne la toilette des femmes en Orient. Sans parler des fabriques de Constantinople, un grand nombre de provinces de l'empire Ottoman sont représentées dans l'exposition turque; il n'est pas jusqu'à Jérusalem qui n'y ait envoyé

րակ փայտե մանր փորուածքներ յուղարկուած են :

« Մէկ խօսքով, Տաճկաստան այնչափ բերք յուղարկեց տիեզերական Արուեստահանդիսին որ այսպիսի ժամանակ ամենեւին չէր յուսացուեր : Այս բերքերն ալ խիստ շատ տեսակ ըլլալով, յայտնի կըցուցնեն՝ ինչպէս որ վերն ըսինք՝ թէ Տաճկաստանի մէջ ճարտարութեան գանազան սերմունքը կան, բայց ծաղկելու կարօտ են : Օտարազգի ճարտարները անշուշտ կրնան մեծապէս ձեռնտու ըլլալ անոնց շուտով ծաղկելուն՝ թէ որ գործուածքին յաւագոյն հնարքները անոնց վրայ ալ բանեցընեն եւ գիտութեանց ու մեքենական արուեստից ամեն գիւտերուն օգուտները անոնց ալ քաղել տան : Բայց այս ձեռնտուութիւնը որչափ ալ փափաքելի ըլլայ, սակայն Տաճկաստանի օրէնքն ու ներքին կառավարութեան կերպը մեծ արգելք է անոր : Քանի որ օտարազգիք իշխանութիւն չունին երկրի տէր ըլլալով՝ բուն տեղացւոց հաւասար իրաւամբ, հարկաւ կըգզուշանան հոն երբայեւ ու ծանր ծախքերով գործարաններ ու արուեստանոցներ շինեցեն, վախճալով որ չըլլայ թէ այն բաներուն վրայ աշխատին որ իրենցը չեն :

« Այս կողմանէ մեծամեծ կարգաւորութիւններ կան Տաճկաստանին մէջ ընելու : Յուսանք թէ այն երկրին ճարտարութեան սիրոյն համար՝ տերութեան մարդիկը հիմակուան պարագաներէն հոգի առնելով՝ կարենան քիչ ատենէն ազատութիւն ունենալ այս բարեկարգութիւններս ընելու : »

Ե. ԳԵՐ :

Դիմացը դրած պատկերնիս ալ Տաճկաստանի հանդիսարանին եւ միանգամայն մեր ազգին կը վերաբերի. վասնզի ուրուագիծ մըն է որ հայազգի ճարտարապետ Պիլէզիկճեան Յարութիւն աղան գծագրած է իբրեւ առաջարկութիւն եւ դրած է հոն : Փարիզու *Illustration* օրագիրը այս պատկերին հետ մէկտեղ հետագայ տեղեկութիւնը կուտայ .

« Մահմուտայ երկրորդի դեռահասակ պալատին բազաւորութեան մեծամեծ գործոց մէկն ալ է անշուշտ Թանգիմարի հաստատութիւնը՝ որ Օսմանեան տերութեան սահմանադրութիւնն է, եւ անով Ապտիւլ-Մեճիտ Խանը Տաճկաստանի բազմաթիւ ժողովրդոց քաղաքական ու ընկերական վիճակը կապահովցընէ, ու այլ եւ այլ դաւաճութեանց համարձակ պաշտուելուն հարկաւոր

des nacres et de petits bois délicatement sculptés.

« En résumé, la Turquie a fait parvenir à l'Exposition universelle des produits plus nombreux que les circonstances ne permettaient de l'espérer. Ces produits, très-variés au surplus, prouvent, comme nous le disions plus haut, que la Turquie contient les germes de diverses industries qui ne demandent qu'à se développer. Le concours d'industriels étrangers hâterait évidemment ce développement, en appliquant à ces industries les meilleurs procédés de fabrication et en les faisant profiter de toutes les conquêtes dues aux sciences, aux arts mécaniques. Mais, si désirable que ce concours soit pour la Turquie, les lois et l'organisation intérieure de ce pays y apportent le plus grave obstacle. Tant que les étrangers ne seront pas aptes à posséder en Turquie, et à posséder au même titre que les régnicoles, on comprend qu'ils s'abstiennent d'aller fonder en Turquie, souvent à grands frais, des manufactures, des usines, des fabriques qu'ils exploiteraient sans être assurés de leur possession.

« La Turquie a sous ce rapport d'importantes réformes à introduire dans sa législation. Fasse le cours des événements que, dans l'intérêt et pour l'avenir de son industrie, ses hommes d'État aient bientôt la liberté de réaliser ces réformes! »

E. BER.

Nous reproduisons ici un dessin appartenant à l'exposition de la Turquie et à notre nation. L'auteur de ce dessin, M. A. P. Bilézikdj, jeune architecte arménien, l'a exposé comme un projet de monument. *L'Illustration*, journal de Paris, accompagne cette gravure des réflexions suivantes :

« L'un des actes les plus remarquables du règne du jeune successeur de Mahmoud II sera sans contredit la rédaction du Tranzimat; cette charte constitutionnelle de l'empire Ottoman, par laquelle le sultan Abdul-Medjid-Khan assure aux nombreuses populations de la Turquie une existence politique ainsi que des garanties sociales, et donne aux croyances religieuses la sécurité nécessaire à la pra-

եղած ազատութիւնը կուտայ, որով եւ յոյս մը կերեցրնէ թէ քիչ ատենէն այն ժողովուրդները եւրոպական քաղաքակիրթ ազգաց կարգը պիտի անցնին :

tique libre de tous les cultes, permet, en effet, d'espérer que ces populations s'élèveront avant peu au niveau de la civilisation européenne.

(Յիշատակ Օսմանեան Սահմանադրութեան :

« Այս գործողութիւնը որ Տաճկաստանի ապագայ վիճակին համար շատ մեծ բան է՝ Պարոն Փ. Յ. Պիլեզիկճեան երիտասարդին, որ արեւելցի ճարտարապետ է, միտքը ձգեց Թանգիմարի հրատարակուիլը չմոռցուելու համար յիշատակ մը կանգնելու խորհուրդը : Այս յիշատակարանին գլխաւոր կտորը վեցանկիւնի սիւնակ մըն է՝ օսմանեան ինքնակալութեան նշաններովը զարդարուած, վեց երեսին վրայ ալ Թանգիմարի հրովարտակին ամբողջ բնագիրը գրուած՝ ինչպէս որ 1839ին նոյեմբերի 3ին Բեշիտ փաշա մեծ վեզիրը կարդացեր էր հանդիսով Թագաւորին, մեծամեծաց, օրէնսգիտաց, դեսպանաց, շատ մը զինուորականաց ու ժողովրդաց առջեւ : .

« Cet acte, si important pour l'avenir de la Turquie, a fourni à M. P. A. Bilézikdji, jeune architecte d'origine orientale, l'idée d'un monument qui conservât le souvenir de sa promulgation. Ce monument commémoratif se compose d'un cippe hexagone, couronné des attributs de l'empire Ottoman, et offrant sur ses six faces le texte entier du Khattichérif du Tanzimat, tel qu'il a été lu, le 3 novembre 1839, par le grand vizir Reschid-Pacha, en présence du Sultan, des grands de l'empire, des ulémas, du corps diplomatique, d'une partie de l'armée et de la population réunis pour cette solennité.

« Գաղղիոյ, Անգղիոյ եւ Տաճկաստանի դաշնակցութիւնը նոր ոյժ մը տուած ըլլալով այս գործողութեան, Պարոն Պիլէզիկճեանը վայելուչ համարեր է որ այս երեք տերութեանց միաբանութենէն առաջ գալու աղեկութիւններուն յիշատակ՝ անոնց նշաններն ալ գտնուին յիշատակարանին վրայ. անկեց ի գատ՝ յաղթութեամբ եղած պատերազմներուն ու առնուած կամ պաշտպանուած քաղաքներուն անուանցը հետ այն քաջերուն անուններն ալ գրուին որ Տաճկաստանի ինքնիշխանութիւնը ապահովելու համար բացուած կռուոյն մէջ ընկան : — Այսպիսի վսեմ մտածութիւններով ու բոյորովին արեւելեան ախորժակով ու հանճարով ի գործ դրուած ըլլալուն, Պարոն Պիլէզիկճեանին առաջարկութիւնը 1855ին Արուստահանդիսին մէջ ընդունուած ու հանդիսատեսից հետաքնին ղիտողութեանը արժանի եղած է : »

Այս ուրախական տեղեկութեան մէջ որչափ որ ցաւալի է տեսնելը, նոյնչափ ալ դժուարին է մակաբերելը քէ արդեօք ինչո՞ւ համար գաղղիացի օրագիրը Պարոն Պիլէզիկճեանին *հայազգի* ըլլալը ծածկեր է. վասն զի քպէտ եւ շատ եւրոպացիք՝ չգիտնալով քէ Տաճկաստանի բնակիչներն իրենց ազգութիւնը պահելու գեղեցիկ արտօնութիւնն ունին՝ ամենուն մէկէն *Թուրք* կամ *Արեւելցի* կըսեն, բայց մենք հաւաստի ենք որ մեր ազնիւ ու պատուական բարեկամը Պիլէզիկճեան Յարութիւն աղան չուզեր որ անորոշ մնայ քէ ինքը *Թուրք* է քէ յոյն, հայ է քէ հրեայ, ասորի է քէ քաղդէացի. այլ եւ իրեն պարծանք անգամ կըհամարի հայազգի ըլլալն ու ամէն տեղ հայազգի ճանչցուիլը :

« L'alliance de la France, de l'Angleterre et de la Turquie ayant donné une nouvelle force à cet acte, M. Bilézikdji a cru devoir consacrer l'heureuse influence résultant de l'union de ces trois puissances en faisant figurer sur son monument les emblèmes qui les distinguent, et en y inscrivant, avec les noms des batailles gagnées et des villes prises ou défendues, les noms des braves qui ont succombé dans la lutte soulevée pour assurer l'indépendance de la Turquie. — Exécuté sous l'inspiration de ces nobles sentiments et avec un goût et un talent d'un caractère tout oriental, le projet de M. Bilézikdji se fait remarquer avec beaucoup d'intérêt à l'Exposition de 1855, où il a été admis. »

C'est avec regret que nous voyons dans ce rapport intéressant, que le journal français ait voulu passer sous silence l'origine *arménienne* de M. Bilézikdji; il nous est bien difficile d'en deviner le motif. Il est vrai que beaucoup d'Européens, ignorant que tous les habitants de la Turquie jouissent du beau privilège de conserver leurs nationalités, les appellent, tous indifféremment, *Turcs* ou *Orientaux*; cependant nous sommes certains que notre honorable ami, M. Bilézikdji, tient à ce qu'on ne doute point s'il est Turc ou Grec, Arménien ou Israélite, Syrien ou Chaldéen, et qu'il se fait même une gloire d'appartenir à la nationalité arménienne et d'être connu partout comme tel.

Գ. ՀԱՆԳԻՍԱՐԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷՆ ՄԱՐԴԿԱՆ

ԳՈՒԼԷԼՄՈՍ ՓԵՓԷ ԶՕՐԱՎԱՐ ԻՏԱԼՍՑԻ.

Օգոստոսի 8ին վախճանեցաւ Փիեմոնթի երկրին մէջ Գուլիելմոս Փեփէ իտալացի մեծանուն գորավարը, որ Իտալիոյ արդի ժամանակաց պատմութեանը մէջ անմոռանալի պիտի ըլլայ իր հաջրեւասեր քաջութեամբն ու մեծամեծ գործողութիւններովը : Այսպիսի անձանց քաղաքական կարծիքներուն վրայ քննութիւն ընելը մեզի չիյնար.

բայց իրենց առաքինական գործքերը օրինակի համար մէջ բերելը մեր պարտքն է, ուստի եւ այս անգամ կարճ ի կարճոյ տեղեկութիւն մը տալէն ետեւ՝ յուսանք քէ ուրիշ առնն ընդարձակ պատմութիւնն ալ հանելու առիթ կունենանք :

Գուլիելմոս Փեփէն ծնած էր Վալապրիոյ Սքուլլանչէ քաղաքը՝ 1783ին, ու 1799ին Նափոլիի մէջ

եղած խռովութեան մասնակից եղաւ : Տարիքին պզտիկութեանը պատճառաւ ազատեցաւ մահուանէ, եւ կամաւոր աքսորանօք գնաց Գաղղիոյ Տիփոն քաղաքը իտալական լեգեոնին մէջ զինուոր գրուեցաւ : Մեծին Նափոյեոնի բանակին մէջ գտնուելով՝ Մարենկոյի յաղթութեանը բաժանորդ

տարեկան հազիւ կար երբոր փոխանորդ զօրավարի եղաւ ու՝ քաջութեանն անունը հռչակուեցաւ Սպանիոյ պատերազմին ու ետքը 1815ին Իտալիոյ պատերազմին մէջ՝ երբոր Միւրա բազաւորը իտալական ազատութեան դրօշը կանգնեց :

Պուրպուրեան ցեղին Նեապօլսոյ բազաւորու-

Գուլիելմոս Փէրէ զօրավար իտալացի :

եղաւ : Երբոր Պոնափարքին եղբայրը Յովսէփ Նափոյեոն բազաւորեց Նեապօլսոյ մէջ, Փէիեն այ իր հայրենիքը դարձաւ, եւ այն իշխանին ու անոր յաջորդ Միւրայի բազաւորութեանն ատենը շատ գործունեայ ու պատուաւոր կերպով կատարեց իր զինուորական պաշտօնները : Երեսուն

քիւնը նորէն ձեռք առած ժամանակը Գուլիելմոս Փէիեն իր զօրավարութեանը մէջ մնաց : Յուլիսի մէջ 1820ին Սպանիոյ սահմանադրական կառավարութիւնը հրատարակողներուն առաջիններէն մէկն այ ինքն եղաւ :

Ազատական կառավարութեան իյնալէն ետեւ.

Փեփե գորավարը պանդխտութեամբ անցուց օրերը, եւ 1821էն ետքը ատեն մը Փորթոկալի երկիրը բնակեցաւ, ատեն մըն ալ Սպանիա ու Գաղղիա, ուր բարեկամացաւ Լաֆայէթի, Սրակոյի եւ ուրիշ անուանի մարդկանց հետ :

Իտալիոյ վերջին ոտք ելած ատենը, 1848ին, Փեփե գորավարը դարձաւ նորէն հայրենիքը, ու Նեապոլսոյ քաղաւորին Սւստրիոյ դէմ դէպ ի Լոմպարտիա յուղարկած բանակին սպարապետ զրուեցաւ : Պոլոնիա քաղաքը հասած ջիւսած՝ հրաման ընդունեցաւ քաղաւորէն որ ետ դառնայ. բայց իր հայրենասէր սիրտը չքողուց որ այն հրամանին մօիկ ընէ. քովի գօրաց մեծ մասը ետ ճամբեց, իսկ ինքը սակաւաձեռն գըն-

դով մը գնաց Վենետիկ. Վենետիկցիք ալ իրեն յանձնեցին քաղաքին պաշտպանութիւնը : Փառաւորապէս կատարեց Փեփե այն իր պաշտօնն ալ. ու երբ հարկ եղաւ որ քաղաքը անձնատուր ըլլայ, Գաղղիա գնաց ու Փարիզ կեցաւ մինչեւ 1851 տարին. անկեց ետքը Փիեմոնթի երկիրը դարձաւ, ու հոն Թուրինի մօտ գեղ մը քաղուած հանգիստ ապրեցաւ, միշտ պատիւ ու մեծարանք գտնելով ամենէն ու ամէն տեսակ կարծեաց տէր մարդիկներէ : Ամսոյս 11ին յուղարկաւորութեան հանդէսը կատարուէր է մեծ հանդիսով ու անբիւ բազմութեամբ մեծամեծաց եւ հասարակ ժողովրդեան :

Դ. ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ

ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

ՀՈՌՎԱՄԷԱԿԱՆ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԵՆ ԳԱՂԹԱԿԱՆ ՏԱՆԵԼՈՒ
Ի ՃԷԶԱՅԻՐ

(Շարայարութիւն եւ աւարտ.)

« Թողունք այն օգուտն որ մեր կայուածները կրնան
« քաղել՝ երկրագործութեան ու ճարտարութեան վրայ
« աշխատանքաց շատնայեն . Հայերը բնութեամբ
« վաճառականութիւնը սիրող եւ ձեգայիւրի կլիմային
« նման կլիմայի մը վարժած ըլլալովնին՝ եւրոպացւոց
« գլուխ հանել չկրցած աշխատանքներն իրենք կրնան
« ինչպէս որ պէտք է կատարել : Օրինակի համար,
« Սուտանի՝ Ափրիկէի մէջտեղերուն եւրոպայի հետ
« վաճառականութիւն ընողները հիմա գրեթէ միայն
« Մարոքն ու Թունուզն են, եւ ուրիշ ամէն ազգ՝ մա-
« նաւանդ Անգղիացիք՝ հոն կերբան այն վաճառքներն
« առնելու : Եւրոպացիք անապատին տաքութեանը
« երկար ատեն չդիմանալով, այս ճամբորդութիւնը
« բոլորովին Արաբացւոց ձեռքը մնացած է որ ոչ խելք
« բանեցընել ունին եւ ոչ ապահովութիւն, եւ վերջի
« աստիճանի դանդաղ են : Անկեց ի գատ կարողու-
« թիւն ալ չունին այնպիսի տեղեկութիւններ տալու
« որ անոնցմով առուտորները դիւրանան, եւ հասկը-
« ցուի թէ այն բերքերուն ելած տեղութեանք ինչ եր-
« կիրներ են, որպէս զի ետեւէ ետեւ երբեւեկութիւն
« ըլլայ . . .

« Հայերը մեզմէ անելի ընտանեւք ու մահմետա-
« կանաց բնաւորութեանը վարժ ըլլալով, Ափրիկէի
« քաղաքաց մէջ երկար ժամանակ բնակելէն Գաղղիա-
« ցւոց չափ չեն վախճար : Անկեց ի գատ, վաճառա-

PROJET

DE LA COLONISATION DE L'ALGÉRIE PAR DES ARMÉNIENS
CATHOLIQUES.

(Suite et fin.)

« Indépendamment de l'avantage qui résulterait pour
« notre colonie d'une augmentation de bras pouvant prê-
« ter leur concours à l'agriculture et à l'industrie,
« l'amour des Arméniens pour le commerce, leur habi-
« tude d'un climat semblable à celui de l'Algérie, les
« rendraient propres à des travaux que les Européens ne
« peuvent exécuter. Ainsi, par exemple, le commerce du
« Soudan, du centre de l'Afrique avec l'Europe, se fait
« aujourd'hui presque tout entier par le Maroc ou par
« Tunis, où viennent en profiter toutes les nations et
« surtout les Anglais. Les Européens ne pouvant suppor-
« ter longtemps la température du désert, ce transit est
« entièrement livré aux Arabes qui le font sans aucune
« intelligence, sans aucune garantie et avec une extrême
« lenteur. Ils sont en outre incapables de donner des
« renseignements qui puissent favoriser l'extension des
« échanges, faire connaître les pays d'où sortent les pro-
« duits dont ils trafiquent et amener à des relations sui-
« vies...

« Les Arméniens, se concentrant plus que nous dans
« la vie de famille et étant plus habitués aux mœurs mu-
« sulmanes, craindraient moins que les Français un long
« séjour dans les villes africaines. De plus, leur intelli-

« կանոնքան համար ունեցած յիբաի գերազանց
« հանձարնին է. որ է. իցէ լեզու. դիւրաւ սովբելու
« յարմարութիւննին տեղացոց հետ շուտ մը կըբարե-
« կամացընէ զանոնք . այնպէս որ քանի մը տարիէն
« Մայրացիք, որ առաւելուք ընել չեն գիտեր, ու
« դրամագլխոց մեծ մասը գրեթէ կըյափշտակեն ի
« վնաս երկրագործութեան, ուժերնին պիտի կորսնց-
« ցընեն ու մարին :

« Ռուսաց տերութիւնը շատոնց հասկըցաւ. քէ Հայե-
« րեն որչափ օգուտ կընայ քաղել : Տոնի Խազախնե-
« րուն երկրին մեջտեղը է. նոյն Տոն գետին վրայ Նա-
« խիչեան քաղաքը բնակեցընելով զանոնք, ուզեց քա-
« ղաքակրթութեան կեդրոն մը հաստատել այն խուժա-
« դուժ ժողովրդոց մեջ, ու վախճանին հասաւ : Այն
« պզտիկ աւանն որ առնելով բարբարոսներու բնա-
« կութիւն էր՝ գեղեցիկ քաղաք մը եղաւ, է. աշխար-
« հիս ամեն կողմի բերքերը հոն կըբափին . . . Նայինք
« ուրեմն որ մեր թշնամիները մեզմէ խելացի ու նա-
« խատես ըլլան . . .

« Մէյմը որ Թուարի մեջ հաստատուին, Հայերը
« բարի օրինակ կըլլան այն այլանդակեալ ժողովրդոց,
« քրիստոնէութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը առաջ
« կըտանին, ու կըսկսին երթեւեկութիւն ընել նաեւ
« Թուարիկներուն հետ որ Թուարի ովասիսին ու Նի-
« կեր գետին գրեթէ անձանօք ափանցը մեջտեղն եղած
« անհուն անապատը բռնած են : Ոմանք բերես սիրտ
« ընեն կտրելու անցնելու այն 50 կամ 60 փարսախ
« միջոցն ալ որ կըմնայ մինչեւ ձեպէլ-Հոկկար լեռը,
« ուր Թուարիկներուն խիստ կատաղիները որչացեալ
« են, է. անոնցմէ մեկքանին շահելու : Եւ որովհետեւ
« վտանգաւոր տեղեր ճամբորդութիւն ընելու որ զայ,
« վախն ինչ ըլլալը չեն գիտեր, անոնք որ Նուպիոյ ու
« Եթովպիոյ արեւէն չեն վախցած՝ անտարակոյս պիտի
« ջվախնան մինչեւ Թոմպուքքու երթալու . մեր դրօշը
« ուրիշներէն առաջ Նիկիերի ափանցը վրայ պիտի
« տնկեն, է. անդադար երթեւեկութիւն պիտի հաստա-
« տեն Սենեկայէն Թոմպուքքու, Թոմպուքքուէն ալ
« Դադիլա : Որով անբաւ վաճառականութիւն մը պի-
« տի տան մեր ձեռքը. ինչ որ եղաւ. Հնդկաստան
« Անգղիացոց համար՝ նոյն բանը պիտի ըլլայ ձե-
« ցայիւրն ալ մեզի համար, է. աշխարհիս քաղաքակր-
« թութեան պատմութեանը մեջ ամենէն գեղեցիկ էջերը
« մեր հայրենեաց վրայ գրել պիտի տան :

« Ապա ուրեմն ամեն կարելի հնարքները բանցը-
« նենք որ հոռովմեական Հայերը ձեզայիւր երթան
« գաղթականութեամբ . այնպիսի ժողովուրդ մը կու-
« նենանք հոն որ գործունեալ ու ճարտար, կլիմային
« վարժած է. միջին Ափրիկէի հետ մեր յարաբերու-
« րիւնները հաստատելու ամենայարմար է : »

Իմաստուն հեղինակը այս նպատակին հասնելու
մտքով վրայ կըբերէ քէ « ձեզայիւրի մեջ իբրեւ կեդրոն
« այն գաղթականութեան պետք է Հայոց վանք մը հաս-
« տատել, է. այս վանքին այնչափ երկիր տալ որ մեջը
« զանազան գեղեր կարենան շինուիլ : Այն գեղերը
« վանքը կընայ շինել իր ծախքովը (տերութենէն կամ
« մասնաւոր ընկերութենէ մը փոխ առնելով), է.

« gence commerciale, réellement supérieure, et leur
« facilité à s'appropriier toutes les langues rendraient
« évidemment plus intimes leurs rapports avec les indi-
« gènes. Au bout de quelques années, ils auraient af-
« faibli, sinon éteint, l'influence des Maltais, qui, ne
« sachant que trafiquer, accaparent, au détriment de
« l'agriculture, la plus grande partie des capitaux.

« Le gouvernement russe a compris depuis longtemps
« quel profit il pouvait tirer des Arméniens. En les éta-
« blissant à Nakhitchévan, au centre du pays des Cosaques
« du Don et sur ce fleuve même, il a voulu former au
« milieu de ces hordes un centre de civilisation, et son
« but a été rempli. Cette petite bourgade, barbare autre-
« fois, est devenue une jolie ville où affluent les denrées
« de tous les pays du monde... Ne nous montrons donc
« pas moins sages et moins prévoyants que nos ennemis...

« Établis dans le Touat, les Arméniens serviraient d'exem-
« ple à ces populations dégénérées, activeraient l'intro-
« duction du christianisme et de la civilisation, et éta-
« bliraient même des relations avec les Touaregs qui
« occupent l'immensité du désert entre l'oasis de Touat
« et les rives presque inconnues du Niger. Quelques-uns
« se hasarderont peut-être à franchir les 50 ou 60 lieues
« qui les sépareraient alors du Djébel-Hoggar, repaire des
« plus féroces Touaregs, et à en gagner quelques-uns.
« Intrépides comme ils le sont quand il s'agit d'entre-
« prendre des marches pénibles au milieu des dangers,
« on les verrait probablement par la suite, eux qui n'ont
« pas craint d'affronter le soleil de la Nubie et de l'Abys-
« sinie, pousser jusqu'à Tombouctou; faisant flotter le
« premier de tous notre drapeau sur les bords du Niger;
« établissant des rapports constants entre le Sénégal et
« Tombouctou, Tombouctou et la France; donnant à
« notre pays le monopole d'un immense commerce qui
« serait pour nous ce que les grandes Indes sont pour les
« Anglais; et, enfin, créant au profit de notre patrie les
« plus belles pages dans l'histoire de la civilisation du
« monde.

« Encourageons donc, par tous les moyens possibles,
« l'émigration des Arméniens catholiques en Algérie:
« elle nous y fournirait une population active et indus-
« trieuse, habituée au climat et précieuse pour l'établis-
« sement de nos relations avec l'Afrique centrale. »

Le savant auteur, se mettant ensuite à étudier les
moyens à employer pour arriver au but proposé, ajoute
« qu'on pourrait établir, en Algérie, comme centre d'une
« colonisation plus étendue, un couvent arménien, et ac-
« corder à ce couvent une concession de terre assez vaste
« pour pouvoir y créer plusieurs villages. Le couvent
« construirait ces villages à ses frais (moyennant une

« վարձել զանոնք հռովմեական Հայոց : Վարձուորեն-
 « բուն մանչ գաւաւսաց դաստիարակութիւնը վանքը իր
 « վրայ կրնայ առնուլ մինչեւ անոնց այս ինչ տարիքը .
 « այն դաստիարակութեան մեջ՝ բաց ի վաճառականու-
 « րենէն ու երկրագործութենէ՝ գաղղիարեն , արաբերեն
 « ու իրենց ազգային լեզուն ալ սովորելով՝ առենով
 « ճարտար բարգմաններ կրնան ելլել . . .

« Տերութիւնը կրնայ վանքին մօտերը բնդարձակ
 « երկիրներ իրեն պահել որ յետոյ առաջիններուն հե-
 « տէնելով հոն եկող Հայերուն տրուին : Այն Հայերէն
 « պահանջուելու տուրքերը եւրոպացի գաղթականնե-
 « րէն պահանջուած ստրկէն պակաս կրնան ըլլալ .
 « վասն զի ինչպէս որ ցուցուցինք՝ անոնք աւելի ալ
 « օգուտ պիտի ընեն իրենց նոր հայրենեացը :

« Այս գործողութիւնը յաջողութեամբ ի գլուխ հա-
 « նելու համար տերութիւնը այնպիսի միջնորդ մը
 « պէտք է բռնէ որ Հայոց ազգին հետ ունեցած յարա-
 « բերութիւններովը մի միայն յարմար ըլլայ այս
 « բանին : »

Պարոն Պարպիէ տիւ Պոքաժ այս ըսելէն ետեւ՝ Վե-
 նետկոյ Միխայիլեան Միաբանութիւնը կառաջարկե-
 իրբեւ միջնորդ, գովելով անոր վախճանն ու ար-
 դիւնքը, եւ այնպէս կը վերջացընէ իր տետրակը :

Այսպիսի առաջարկութիւն մը լսելով, եթէ մենք ալ
 պատուական հեղինակին պէս գաղղիացի մը ըլլայինք,
 կամ գէթ ուրիշ մը եւ իցէ ազգէ՝ ուստի եւ խնդիրէն
 դուրս ու անտարբէր, տարակոյս չկայ բէ ոչ միայն
 պիտի համոզուէինք իրաւացի փաստերուն, այլ եւ
 արժանապէս պիտի գովէինք հեղինակին հանճարեղ
 գիտը, միանգամայն եւ աշխարհաշէն ջանքն ու հայ-
 րենասէր եռանդը : Վասն զի հմլ ջոնսներ, գէթ այս-
 պիսի գրուածք մը կարգալէն ետեւ, բէ Գաղղիան ան-
 բաւ շան կը գտնէ՝ ձեգայիքը Հայոց պէս ճարտարա-
 միտ, աշխատասէր, բարենպաշտ ու խաղաղասէր ժո-
 ղովորդով մը ծաղկեցընելէն : Սակայն մենք իբրեւ Հայ՝
 երեք բան կը տեսնենք որ գմեղ ետ կըբաշէն ու չեն բո-
 ղուր յուսալ բէ այս առաջարկութիւնն ընդունելի ըլ-
 լայ նոյն իսկ հռովմեական Հայոց՝ որ հեղինակին
 աւելի յարմար կերեւան ձեգայիքը շէնցընելու : Մէյ-
 մը անցեալը, մէյմը ներկան, մէյմալ ապագան :

Եթէ անցեալ ժամանակաց պատմութիւնը խառտ
 պիտի ըլլայ մարդուս, մը Հայը կրնայ մոռնալ բէ
 Հայաստանի 15 կամ 20 միլիոն բնակիչներուն այս-
 օրուան օրս այսչափ պակսելուն գլխաւոր պատճառ
 գաղթականութիւններն եղած են : Եւ այն գաղթական-
 ներէն որ Հայաստանի ջորս կողմէն գունդ գունդ՝ բա-
 նակ բանակ էլան գնացին հեռաւոր երկիրներ, այս
 ինքն դէպ ի արեւելք՝ մինչեւ Պարսկաստան, Խորա-
 սան, Հնդկաստան ու Ասիոյ կղզիները, դէպ ի հիւսիս՝
 մինչեւ Աժտերխան, Թաքարստան, Ռուսաստան եւ
 Լեհաստան, դէպ ի հարաւ՝ մինչեւ Ասորիք, Արաբիա,
 Պաղեստին եւ Նգիպտոս, եւ դէպ ի արեւմուտք՝ մինչեւ

« avance faite par le gouvernement ou par une société
 « particulière) et y installerait comme ses fermiers des
 « Arméniens catholiques. Le couvent se chargerait de
 « l'éducation des enfants mâles de ces fermiers jusqu'à
 « un certain âge. Cette éducation portant, indépendam-
 « ment du commerce et de l'agriculture, sur le français,
 « l'arabe et leur langue nationale, permettrait d'en former
 « plus tard des interprètes instruits...

« Le gouvernement réserverait autant que possible
 « dans le voisinage du couvent une très-grande quantité
 « de terres, destinées par la suite à être concédées aux Ar-
 « méniciens qui seraient attirés par l'exemple de leurs
 « prédécesseurs. Les conditions pécuniaires exigées de
 « ces Arméniens pourraient être moins rigoureuses que
 « celles imposées aux colons européens, car, nous l'avons
 « déjà démontré, ils offriraient de plus grandes garanties
 « à leur patrie nouvelle.

« Pour réussir dans une semblable entreprise, il im-
 « porte que le gouvernement français ait recours à un
 « intermédiaire qui, par ses relations avec la nation ar-
 « ménienne, peut seul mener à bonne fin une semblable
 « entreprise. »

M. Barbié du Bocage propose ensuite comme intermé-
 diaire la congrégation des Mekitaristes de Venise, en
 faisant les éloges de leur but et de leurs mérites, et con-
 clut ainsi son ouvrage.

Si nous appartenions à la nation française, comme
 l'honorable auteur, ou à toute autre, et que nous fus-
 sions, par conséquent, en dehors de la question et tout à
 fait indifférent, il est certain que nous nous laisserions
 persuader par ces raisonnements, en applaudissant à l'idée
 bien ingénieuse de l'auteur, et à ses efforts à la fois patrio-
 tiques et humanitaires ; car quelle est la personne qui,
 au moins après la lecture de cet écrit, ne soit convaincue
 qu'il y aurait pour la France un immense intérêt à co-
 loniser l'Algérie par les Arméniens, peuple industriel,
 laborieux, pacifique et religieux ? Cependant nous, en
 notre qualité d'Arménien, nous sommes empêché par
 trois considérations de pouvoir espérer que ce projet soit
 accueilli même par les Arméniens catholiques qui,
 d'après l'auteur, seraient les plus aptes à coloniser l'Al-
 gérie : ce sont le passé, le présent et l'avenir.

L'histoire des temps passés doit nous servir d'instruc-
 tion. Or, il n'y a pas d'Arménien qui ne sache que si
 l'Arménie se trouve aujourd'hui dépeuplée de ses 15 ou
 20 millions d'habitants, ce sont les émigrations qui en
 ont été la principale cause. Que reste-t-il de ces colonies
 qui sont parties jadis des quatre points de l'Arménie, se
 dirigeant par milliers de familles vers les contrées les
 plus lointaines : ainsi vers l'orient jusqu'en Perse, en
 Khorassan, aux Indes et à l'archipel de l'Asie ; vers le
 nord, jusqu'à Astracan, en Tartarie, en Russie et en Po-
 logne ; vers le sud, jusqu'en Syrie, en Arabie, en Pa-
 lestine et en Égypte ; vers l'occident, jusqu'à Constanti-

Կոստանդնուպոլիս, Մոյտախա, Մաճառստան, Իտալիա, Գաղղիա եւ Հոլանտա, այսօրուան օրս բանի հոգի մնացեր են, կամ թէ իրենց ազգութիւնին պահեր են լեզուով, արարողութեամբ, սովորութեամբ : Ոչ բնաւ, եւ կամ խիստ քիչ : Այն հարիւրաւոր հազարներով գերդաստանները որ դեպ ի Թաքարստան գնացեր էին ատենով, մեծամեծ արտօնութիւններ մեռածներ էին, ու միայն Խրիմու մեջ հազար ու մէկ էկեղեցի ունէին կըսուի, հիմա քանի հատ մնացեր են . . . Ո՞ր են Լեհաստանը շէնցընող հարստացընող հարիւր հազար Հայերը . — ճշ ապաքեն տասըհինգ հազար միայն հազիւ թէ կըհամրուին, եւ շատին բովանդակ ազգութիւնը մնացեր է՝ խեղճ կերպով մը՝ հայ խճ տարը հայնակ չխոխ (հայ եւ, բայց Հայերէն չեմ գիտեր) ըսելուն վրայ : Ո՞ր են Մաճառստանի քաջ, պատուաւոր՝ հարուստ Հայերը՝ որ գրեթէ ինքնիշխան կառավարութեամբ իրենք զիրենք կառավարելու արժանի սեպուած էին Աստորիոյ կայսերաց կողմանէ, եւ հիմա արտօնութիւններուն շատը կորսընցուցեր են նուազութեամբ եւ աղքատութեամբ : Ո՞ր են Վենետիկոյ, Լիւվոնոյի, Մարսիլիոյ եւ Ամսթըրտամի բիւրաւոր վաճառաշահ Հայերը, որոց հիմա տապալակութիւնները միայն կըկարդացուին՝ իրենց հարստութեամբն ու բարեպաշտութեամբը կանգնուած հոյակապ էկեղեցեաց գաւիթներուն մէջ, բաւական է որ այն տապալակութիւնները կարդացող Հայ մըն ալ անցնի յանկարծ անկէջ ու ողորմիս հանէ անոնց հոգոյն . . . Աստուծոյ ամենքն ալ օտար երկիրներու մէջ ընկղմած՝ կամաց կամաց ազգութիւնին կորսընցուցեր եւ իրենց քովի զօրաւոր ազգերուն հետ խառնուել անհետացեր են : Նոյն իսկ Նոր Նախիջեւանու Հայերը, որ հիմա կուսան հայ գաղթականութեանց մէջ ամենէն բազմաթիւ ու անկորուստ մնացածը կըսեպուն, ճշ ապաքեն գրեթէ կիսով չափ ունի դարձած են խիստ շատ բանի մէջ, եւ ինչպէս Կոստանդնուպոլսոյ Հայերը Օսմանցոյց եւ Յունաց հետեւեր են՝ Նախիջեւանցիք աւ Ռուսաց կըհետեւին :

Ապա ուրեմն անցեալը կըսովրեցընէ մեզի թէ հեռաւոր երկիրներ գաղթական երբալը վնասակար եղեր է միշտ մեր ազգութեանը, թեպէտ եւ շատ օգտակար ըլլայ կամ երեսնայ առանձնական շահու եւ գաղթական գնացած երկիրներուն :

Մէկ կողմանէ ալ մեր ազգին ներկայ վիճակը մտածենք . արդեօք կրնանք իրաւամբ փափաքիլ որ մէկ փոքրիկ մասն ալ ըլլայ նե՝ հեռանայ արեւելքն . կամ թէ հաստատուն պատճառ մը ունի հեռանալու : Թողունք Պարոն Պարպիէ տիւ. Պոքաժին ծուռ կարծիքն որ իբր թէ հռոմեական Հայերը հայաժանքի մէջ են, ուստի եւ պատրաստ են ձգելու փախչելու Կոստանդնուպոլսէն . բայց ընդհանրապէս կրնայ ըսուիլ թէ արեւելքի Հայերը այնչափ նեղութեան մէջ կըգտնուին (արեւելեան պատերազմի ժամանակները դուրս հանելով) որ կըփափաքին տնով տեղով աշխարհք աշխարհք փոխադրուելու, փոքր Ասիայէն մինչեւ Ալիւիէի անապատները : Մենք չենք կարծեր : Օսմանեան

nople, en Moldavie, en Hongrie, en Italie, en France et en Hollande? Et combien en est-il qui aient conservé leur nationalité dans leur langue, dans leurs rites, dans leurs usages? Point, ou du moins fort peu. Des milliers de familles s'en étaient allées en Tartarie, y jouissaient de grands privilèges, et l'on dit même qu'elles possédaient, dans la seule Crimée, mille et une églises : or où sont-elles maintenant? Où sont ces cent mille Arméniens qui ont enrichi la Pologne? On n'en compte maintenant dans ce pays que quinze mille, dont la plupart ont conservé pour toute nationalité cette expression assez naïve : *Je suis un Arménien, mais j'ignore l'arménien*. Où sont ces honorables, riches et intrépides Arméniens de la Hongrie, qui jouissaient de toutes les faveurs des empereurs de l'Autriche, et se gouvernaient presque par leurs propres lois? Où sont ces milliers de commerçants arméniens de Venise, de Livourne, de Marseille et d'Amsterdam? Il n'en reste que les pierres sépulcrales dans les porches superbes des églises bâties par leur munificence et par leur piété : heureux encore si quelque Arménien y passe de temps à autre, lit les épitaphes et implore pour ces trépassés la miséricorde divine! Tous ces Arméniens, absorbés dans des pays étrangers, ont perdu insensiblement leur nationalité et se sont confondus avec les grandes nations dont ils étaient environnés. Les Arméniens de Nakhitchévan même, qu'on peut considérer comme la colonie arménienne la plus nombreuse et la plus compacte, ne sont-ils pas devenus à moitié Russes sous plusieurs rapports? N'imitent-ils pas constamment les Russes, comme les Arméniens de Constantinople imitent les Turcs et les Grecs?

Nous apprenons donc par le passé que notre nationalité a constamment souffert des émigrations dans des pays lointains, quoique l'intérêt individuel et les pays qui les accueillent aient beaucoup à y gagner.

Considérons maintenant l'état présent de notre nation. Pouvons-nous désirer qu'une partie quelconque de nos populations d'Orient s'en éloigne? Existe-t-il un motif pressant pour cet éloignement? Ne parlons pas de l'opinion mal fondée de M. Barbié du Bocage, qui pense que les Arméniens catholiques sont en butte à des persécutions, par conséquent tout disposés à se sauver de Constantinople; est-il juste d'affirmer que, — sauf pendant la guerre d'Orient, — les Arméniens de l'Orient se trouvent accablés de tant de misères qu'ils préfèrent se transporter d'un bout du monde à l'autre, du fond de l'Asie-Mineure jusque dans les déserts de l'Afrique? Nous ne le croyons pas. Les efforts que le gouvernement ottoman, aidé par

տերութեան՝ աւելի քանի մը տարիէ ի վեր՝ իր հպատակաց հանգստութեանն ու երջանկութեանը համար ունեցած խնամքն ու ջանքը, օգնութիւն գտնելով անոնց հայրենասիրութենէն ու հաւատարմութենէն, այնպէս ըբեր է որ հետ զհետ աւելի ալ կըքաղցրանայ անոնց իրենց հայրենիքը, եւ ոչ միայն տեղացիք կընային որ հոն մնան՝ այլ եւ դրսի երկիրներու բնակիչներն ալ կըփափաքին հոն դիմել : Այս այսպէս ըլլալով, շատ կըտարակուսինք թէ այնչափ ազատութիւններ ու այնպիսի հանգստութիւններ խոստացուին Հայոց որ յօժարին Բիւզանդիոնի ջքնաղ ափունքը, փոքր Ասիայ բարեբեր լեռները, Հայաստանի պարարտարօտ դաշտերն ու հովիտները մզել բազմութեամբ ու ձեգայիլը շենցընելու երբայ :

Հապա ինչ ըսենք ապագային համար՝ որ ամեն ազգաց, եւ մանաւանդ տառապելոց եւ նուազելոց, ազգին առջեւն է անդադար. վասն զի անոր մէջ կըդիտեն կըփնտռեն այն յուսոյ նշոյլը որ կընայ առաջնորդել իրենց՝ հին ատենի բարոյական եւ մտաւորական ազգային յառաջադիմութեանը հասնելու : Բնական բան է որ այս յոյսը կըյորդորէ ամեն ազգ եւ ժողովուրդ աւելի ալ ամփոփուելու՝ քան թէ նորէն նորէն ցրուելով տկարանալու միւրջնէ ի սպառ : Օսմանեան տերութիւնն որ լաւ հասկըցած է այս իր հպատակաց միաբանասեր եւ ուսումնասեր ջանքին նոյն իսկ իր հաստատութեանն ու ծաղկելուն մեծապէս օգտակար ըլլալը, կըբողոքն արդեօք որ Հայոց պէս ազգ մը հեռանայ իր երկրէն, որ այնչափ կարօտ է մշակութեան եւ ամեն տեսակ բարգաւաճմանց, եւ երբայ հեռաւոր եւ օտար երկիրները ծաղկեցընելու աշխատի :

Ահա այս երեք խորհրդածութիւնները շեն քողուր մեզի կարծել թէ օգտակար սեպեն Հայր Պարոն Պարպիէ տիւ. Պոքաժին առաջարկութիւնը, եւ ընդունելու յօժարին : Եւ սակայն պարտք կըհամարինք մեզի գովելով գովել իր հանճարեղ մտածութիւնը, իրաւացի նախատեսութիւնը, եւ իր տերութեան օգտակար ծառայութիւն մը ընելու ազնուական ու վսեմ փոյրն ու փափաքը : Մասնաւոր շնորհակալութեան ալ արժանի կըճանչնանք զինքն այն գովասանական խորհրդածութիւններուն համար որ գաղղիական վեհանճնութեամբ եւ անկողմնասեր մտօք ըբեր է գրուածքին մէջ մեր ազգին վրայ :

le patriotisme de ses fidèles sujets, fait depuis quelques années pour le bien-être de son pays, ontréussi à leur rendre le séjour de leur patrie de plus en plus agréable; de sorte que non-seulement les indigènes aiment à y rester, mais que même les étrangers cherchent à s'y rendre. Cela étant, nous doutons fort qu'on puisse promettre aux Arméniens des libertés et des avantages qui les déterminent à quitter les charmants rivages du Bosphore, les montagnes délicieuses de l'Asie-Mineure, les vallées fertiles de l'Arménie, pour aller coloniser l'Algérie.

Et que dire de l'avenir, qui recèle en lui les espérances de toutes les nations, surtout celles qui sont opprimées et malheureuses? C'est là qu'elles fixent cette étincelle brillante qui semble les guider vers la régénération morale et intellectuelle des temps anciens. Cette espérance engage naturellement chaque peuple et chaque nation à se resserrer de jour en jour plutôt qu'à s'affaiblir par la dispersion. Le gouvernement ottoman, qui apprécie tous les avantages résultant pour sa stabilité et pour la prospérité de son territoire, des progrès de la civilisation et de l'union cordiale et active de ses sujets, permettrait-il volontiers à ses fidèles Arméniens d'émigrer d'un pays qui a tant besoin d'être cultivé et amélioré en tout, pour aller travailler à la prospérité de contrées lointaines et étrangères?

Ces trois considérations nous empêchent d'espérer que la proposition de M. Barbié du Bocage soit favorablement accueillie par les Arméniens. Cependant nous nous faisons un devoir d'applaudir à son idée, à sa prévoyance, à ses nobles efforts pour rendre un service éclatant à son pays. Nous lui sommes plus particulièrement reconnaissants pour l'éloge qu'il fait de notre nation dans son écrit, avec une impartialité, une générosité toute française.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՆՏԵՆՏԱՆԵՐՈՐԻ ԴԱՐՈՒՍ

(Շարայարութիւն.)

Յերեսաց այնքանեաց բազմադարեան աւերմանց խոսանացաւ երկիրն եւ ամայացաւ առ հասարակ, եւ սովը յաճախեալք սպառեցին զամենայն որ ինչ գերծեպն էր ի սրոյ եւ ի գերութենէ. եւ անդստին ի ժամանակաց յարձակման Թուր-

LA SOCIÉTÉ ARMÉNIENNE AU XIXe SIÈCLE.

(Suite.)

Au milieu de ces dévastations, prolongées pendant plusieurs siècles consécutifs, le sein de la terre, privée de culture, s'épuisa et tarit tout à fait. De fréquentes famines vinrent achever de détruire tout ce qui avait échappé à l'extermination et à

քացն Սեջճուգեանց՝ իբրեւ ի կես ժՍ. դարուն՝ սկրսան Հայք խոռոն բազմութեամբ ելանել ի բաց գնալ յիւրեանց ի բնիկ երկրէն, եւ ի տար աշխարհս խնդրել գասպնջականութիւն եւ նոր հայրենիս. եւ Լեհաստան եւ Խրիմ, եւ գաւառք հիւսիսակողմանց Կասպիական ծովուն ընկալան զգաղթականս նոցին զառաջինս: Ապա եւ որ զհետն եկին արշաւանացն Սեջճուգեանց ասպատակութիւնք՝ ճեպեցին եւ եւս զգաղթականութիւնսն, որք եւ ցմեր ժամանակս հանապազորդեցին :

Զնետ երեքտասանամեայ մարտից պատերազմի զորս մղեաց Նատըրշահ (Դահմասպ գուլի խան) ընդդէմ Օսմանեանց, եւ որոց վախճան եղեւ յաղթութեամբն զոր կալաւ նա ընդ մեջ Կարուց եւ Երեւանայ (1746), հաշտութիւն եղեւ ընդ Օսմանեանս եւ ընդ Պարսս. եւ մի ի պայմանաց դաշնագրութեանցն էր՝ զի սահմանք երկուցն պետութեանց որոշեցին դարձեալ որպէս էինն առ Մուրատա Դ (1622-1640), այն իսկ ե զի Ստրպատական աշխարհ հանդերձ մասամբ երկրին որ ընդ մեջ է Կուր եւ Նրասխ գետոց մինչեւ ցերեւան՝ ի ձեռս Պարսից մնացէ : Այս բաժանումն եկաց մնաց այսպէս գամս ուրսուն եւ չորս, յորս եւ չպատահեցին ինչ ի Հայս դէպք նշանաւորք. իսկ ի վախճան այնր ժամանակի արքայն Պարսից Ֆերհալի շահ գրգռեաց եւ յարոյց ի վերայ իւր ի պատերազմ գոլուսս, որով եւ նոր իմն տիրապետութիւն մուտ եգիտ ի Հայս ի վերայ երկուցն տերանց որ անդ հրաման տային: Քանզի մինչդեռ ի Դեհրան եր տակաւին իշխանն Մենշչիքով՝ առաքեալ ի ծանուցանել շահին Պարսից զբազաւորել Նիկողայոսի կայսեր, եւ ի վերին երեսս մեծարանս յոյժ գաւանք իբրեւ զդեսպան պետութեան որ բարեկամութեամբ իցէ ընդ Պարսս, Ֆերհալի շահ պատրաստեր ի ծածուկ ի մարտ պատերազմի : Արքայորդին Պարսից եւ ժառանգարոռոյ՝ Ապպաս Միրզա եմուտ յանկարծակի յաշխարհն Վրաց զօրու ծանու, որում առաջնորդէին սպայք անգղիացիք Հնդկացն ընկերութեան, եւ ասպատակեաց զգաւառսն Գարապաղի, եւ զՇիրուան եւ զՇաքի. միանգամայն եւ իշխանն Մենշչիքով արկաւ ի կայանս ընդդէմ իրաւանց ազգաց : Ընդ այն արշաւանս եւ ընդ յայտնապէս լուծումն դաշանցն որ ի Կիւլիսթան (1812), սրբամտեցաւ ինքնակալն, եւ հրաման ետ զօրացն իւրոց որ ի Կովկաս՝ խաղալ անդէն ի պատերազմ : Հայկազնն Մատաթով (Մատաթեանց) որ զօրավարեր զօրացն Ռուսաց ընդ ձեռամբ Երմոլով սպարապետին՝ եհար զՊարսս նախ մերձ ի Շամ-

l'esclavage. Aussi, dès le milieu du ^x^e siècle, à l'époque de l'invasion des Turks seldjoukides, les Arméniens commencèrent à abandonner en masse leur pays désolé, et à aller chercher sur la terre étrangère l'hospitalité et une nouvelle patrie. La Pologne, la Crimée, les provinces au nord de la mer Caspienne, reçurent leurs premières colonies. Les invasions qui suivirent celles des Turks seldjoukides n'ont fait qu'accélérer ce mouvement d'émigration, qui s'est continué jusqu'à ces derniers temps.

Après treize ans de guerres victorieusement soutenues par Nadir-Schah (Thamasp-Kouli-khan) contre les Ottomans, et terminées par la victoire qu'il remporta entre Kars et Erivan (1746), la Turquie et la Perse firent la paix. Une des clauses du traité qui intervint fut que les limites respectives des deux états seraient rétablies comme au temps de Mourad IV (1622-1640), c'est-à-dire que la province d'Aderbeïdjan et la portion de l'Arménie comprise entre le Kour et l'Araxe jusqu'à Erivan, demeurerait à la Perse. Cette division se maintint pendant quatre-vingts ans, période où aucun événement mémorable ne survint en Arménie. Au bout de ce temps, le roi de Perse Feth-Aly-Schah provoqua entre la Russie et lui une collision dont le résultat fut d'imposer à l'Arménie un nouveau maître qui entra en partage avec les deux souverains qui déjà lui dictaient des lois. Au moment où le prince Menschchikof se trouvait à la cour de Téhéran, où il avait été envoyé pour notifier au schah l'avènement de l'empereur Nicolas, et tandis qu'il était traité ostensiblement avec tous les égards dus à l'ambassadeur d'une puissance amie, Feth-Aly-Schah faisait sous main des préparatifs de guerre. L'héritier présomptif de la couronne de Perse, le prince royal Abbas-Mirza, entra subitement en Géorgie à la tête d'une armée formidable, dirigée par des officiers anglais de la compagnie des Indes, et envahit les provinces de Karabagh, Schirvan et Schéki. En même temps le prince Menschchikof était retenu prisonnier au mépris du droit des gens. Cette agression, violation flagrante du traité de Gulistan (1812), irrita vivement l'empereur, qui envoya à ses troupes du Caucase l'ordre d'entrer aussitôt en campagne. Le général arménien Madathof (Madathian), qui commandait un corps de l'armée russe sous les ordres du général en chef Yermolof, attaqua les Persans, d'abord auprès de Schamkor, dans le Schirvan, et ensuite auprès de Guéndjeh

քոր ի Շիրուան գաւառի, եւ ապա մերձ ի Գանձակ (Կենձե, Ելիսավերփոլ), եւ վանեաց արկ գնոսա անդր քան զսահմանս տերութեանն Ռուսաց : Եւ ոչ անդէն զկայ առեալ յաղթականացն, յառաջեցին մօտին եւ ինքեանք ի սահմանս քշեամոյն յերկիրն Հայոց որ ընդ ձեռամբ էր Պարսից : Եւ բնակիչք վայրացն որ ի վաղուց հետե հեծեին ընդ յծով իշխանացն Պարսից՝ մեծաւ սիրով ընկալան զՌուսս, եւ ընթացեալ բերին առ նոսա զպարենս կարեւորս բանակին :

Յամսեանն մարտի զօրավարն Պենքենտորֆ դեմ եղեալ ընդ Երասխ գետ՝ կալա զգիւղն եւ զվանս Էջմիածնի : Անդուստ եւ զօրավարն Փասքելիջ յարձակեալ ընդ կողմնհարաւոյ կառ զՆախշուան եւ պաշարեաց զամուրն Ապպասապատ : Պարսք զամենայն զվնաս առաջնոցն իւրեանց ձախողութեանց զՀայովքն արկեալ, ի վրեժ քինու իւրեանց յաւարի առին զգիւղօրէս նոցա եւ այրեցին, եւ զբնակիչսն յայն կոյս Երասխայ անցուցին : Փասքելիջ խորապեաց երրորդ անգամ զՊարսս, որոց զօրավարէր արքայորդին Ապպաս Միրզա, մերձ յամուրն ձանալույստ, զոր եւ կալա իսկ, որպէս եւ զՍարտարապատ, եւ յետ այնորիկ զԵրեւան եւ զՄարանդ եւ զԴավիթ որմայրքաղաքաց Եւստրպատականին : Յայնժամ կայսրն ի դեպ համարեցաւ առաջի առնել զհաշտութիւն խաղաղութեան. եւ շահն գառաջինն մերժեալ, ապա իբրեւ ետես զի առին Ռուսք եւ զՌոմի եւ զԱրտաիլ, խոնարհեցաւ, եւ զաշնադրութեամբն որ ի Թիւրքմենչայ ¹ յանձին կալաքողոյ ի Ռուսս զամենայն երկիրն որ ձգի ընդ մէջ Կուր եւ Երասխ գետոց, զխանութիւնն Երեւանայ որ յայնկոյս եւ որ յայսկոյս Երասխայ, զխանութիւնն Նախշուանու, եւս եւ զղաշտն Մուղան մինչեւ ի Եւստանանգիստն Լանքերունի, որով եւ Կասքիականն ծով մնայր լին խրով ի ձեռն Ռուսաց : Ըստ մի յօդուածոյ զաշնագրին այնորիկ կազատութիւն լինեալ պետեւեալ հպատակաց կողմանցն երկուցուն որ անցեալ իցեն կամ ունցան իցեն ի միոյ ի միւս կողմն՝ բնակել կամ դեգերել ի տեղւոյ ուր բարեք բուեսցի պետութեանն յոր ապաստան լինիցին : Տեսցուք արդ ի մօտոյ երեւոյցաւ ինչ ազդեաց յօդուածն այն ի յարաբերութիւնս Հայոց ընդ Ռուսսն եւ ընդ Պարսիկս :

(Շարայարութիւնն ուրիշ անգամ :)

¹ Յ. Ֆոնտոն, « Ռուսք ի Փոքրն Ասիա, կամ Արշաւանք մարաջախտին Փասքելի յամսն 1828 եւ 1829, » Փարիզ, 1840 :

(Iélisavetpol), et les refoula en dehors de la ligne des frontières russes. Les vainqueurs ne s'arrêtèrent pas là : ils voulurent par représailles porter la guerre sur le territoire ennemi et pénétrer dans l'Arménie persane. Les habitants, qui depuis longtemps gémissaient sous l'oppression des gouverneurs que leur imposait la Perse, reçurent les Russes avec empressement, et accoururent leur porter toutes les provisions nécessaires à l'armée.

Au mois de mars, le général Benkendorf, se dirigeant sur l'Araxe, alla s'emparer du village et du monastère d'Edchmiadzin. De son côté, le général Paskévitch, se portant vers le sud, prit Nakhitchévan et vint mettre le siège devant la forteresse d'Abbas-Abad. Les Persans firent retomber sur les Arméniens le ressentiment que ces premiers revers leur inspiraient : ils saccagèrent leurs villages, y mirent le feu et chassèrent les populations au-delà de l'Araxe. Paskévitch défit pour la troisième fois les Persans, commandés par le prince royal Abbas-Mirza, auprès de la forteresse de Djévan-Boulad, qui tomba en son pouvoir. Serdar-Abad et bientôt après Érivan, ainsi que les villes de Marand et de Tauris, dans l'Aderbéïdjan, eurent le même sort. Alors l'empereur crut devoir proposer la paix ; mais le schah repoussa d'abord ces ouvertures. Cependant les Russes lui ayant enlevé les forteresses d'Ourmia et d'Ardébil, il céda, et, par le traité de Tourkmantchaï ¹, il consentit l'abandon de tout le territoire qui s'étend entre le Kour et l'Araxe, du khanat d'Érivan, tant en-deçà qu'au-delà de ce dernier fleuve, du khanat de Nakhitchévan, ainsi que des plaines du Moughan jusqu'au port de Lenkéroûn, laissant ainsi à la Russie la domination exclusive de la mer Caspienne. L'article xiv de ce traité portait que les sujets respectifs des deux parties contractantes qui auraient passé ou qui passeraient à l'avenir d'un état dans l'autre, seraient libres de s'établir ou de séjourner partout où le trouverait bon le gouvernement sous la protection duquel ils viendraient se ranger. Nous allons voir tout à l'heure de quelle importance était cette clause pour les rapports des Arméniens avec la Russie et la Perse.

(La suite au prochain numéro.)

¹ F. Fonton, *la Russie dans l'Asie-Mineure, ou campagnes du maréchal Paskévitch en 1828 et 1829*, Paris, 1840.

Ե. ՓԱՐԻԶԵԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԳԱՆՈՒՍ ԹԱԳՈՒՀԻՈՅՆ ԱՆԳՂԻՈՅ Ի ՓԱՐԻԶ:

Յմտոյս մեջ պատահած պատերազմական մեծ
գործողութիւնն եղաւ Չեռնայա գետին վրայի
կռիւր, որով Ռուսք դաշնակից զօրաց վրայ յան-
կարծական յարձակում մը ընելէն ետեւ ստիպուե-

ցան ետ քաշուելու, օգոստոսի 16ին : Իսկ խաղա-
ղական եւ նշանաւոր դիպուածներուն գլխաւորն
էր՝ Անգղիոյ վեհափառ քաղաւնոյն Փարիզ գայն
օգոստոսի 18ին, ու տասը օր կենալը : Եւրո-

Վիկտորիա Թագուհի Անգլիոյ :

պայի ու կես մըն աչ արեւելքի լրագիրները այս
երկու 'գործողութեանց վրայ 'երկայն երկայն տե-
ղեկութիւններ տուին : զանազան խորհրդածու-

րիւններով հանդերձ . մենք բաւական համարինք
երկրորդին վրայ միայն այս ըսել քե Գաղղիոյ եւ
Անգղիոյ պատերազմական դաշնակցութիւնը ա-

սով շատ աւելի ամրցաւ ու հաստատուեցաւ անկարծելի կերպով :

Այն տասը օրն որ կեցաւ ի Գաղղիա Վիկտորիա Բագուհին՝ մէյմէկ մեծամեծ ու մեծածախ եւ յիրաւի Բագաւորաժայել հանդէսներով անցան : Անոնք տեսնող քաղաքագետ մարդը չէր կրնար մոռնալ թէ յիսուն տարի առաջ ինչ անհաշտելի բշտամուրիւն կար այս երկու ազգաց մէջ, մանաւանդ թէ ասկէք երկու իրեք տարի առաջ ինչ սարսափ էր որ տիրերէր Անգղիացւոց սիրտը, իբր թէ Գաղղիացիք Անգղիան պիտի կոխեն . յետոյ՝ բնական կերպով մը կը դառնար կը մտածէր թէ ուրեմն աշխարհիս երեսը բշտամուրիւն մը չկայ (ու պէտք չէ ալ ըլլայ) որ ժամանակ անցնելով եւ զանազան

պարագաներ մէջ իյնալով՝ չվերցուի . բայց ասոր համար հարկ է որ երկու կողմին առջեւ ալ գերագոյն օգուտ մը գտնուի իրենց հաշտութենէն ու միաբանութենէն, ինչպէս անա Գաղղիացւոց ու Անգղիացւոց դիտածն է՝ Եւրոպայի հաւասարակշռութիւնը՝ եւ անով իրենց ապահովութիւնը պահպանել :

Թագուհւոյն Տիեզերական Արուեստահանդէսը տեսնելու գնացած օրը՝ Փոյն անունով տպագրապետը անոր առջեւ տպեց ամենազեղեցիկ տպագրութեամբ մէկ ոտանաւոր մը որ Պարթէլըմի բանաստեղծին շարադրածն էր : Արժան կը համարինք անոր մէկ հայերէն թարգմանութիւնը հոս հրատարակել :

ԱՌ ՎԵՀՍՓԱՌ

ՎԻԿՏՈՐԻԱ ՔԱՐՈՒԶԻ

A SA MAJESTÉ

LA REINE VICTORIA.

Ի դըշտոյից ոմն իմաստունն էս ջըբնաղ
Այն ինչ երբեմն ընդ վայր տամուկ առնէր անց,
Զի մի ջրոյն շիքք ածցեն ոտիցքն զբմբաղ
Ապաւտ ըզգօն զամղանն յերկիր տարածեաց :
Այսպէս անա, Վիկտորիա վեհափառ,
Արժանաւորն անձինն էս քեզ Գաղղիա
Ըզմեծարանսն իբր ըզբընքուշ ինչ պատառ.
Սըվառէ՛նդ ոտիքք քո հըրճուագինն էս պանծայ :
Իցէ երբեք դըշտոյ ելեալ յիւր երկրէն
Ում սեր այսքան ազգք էս ազինք մօնեցին .
Ծաղկանցդ ի հոյլ գոր բիւր դաստակք ծաւալեն
Դրօշուցդ ի տես որովք ծածկի քո ուղին
Ո՞չ կարծիցես, յեզուաց խըտիրքն ի բացէ,
Թէ չես ելեր դու յեռապսակ աշխարհեղ .
Մերն եղիւսեան պալատ անա քեզ բաց է,
Իբր ի Վիկտոր դու գօղ շընչես կենսաւետ :

Ո՛վ Անգղիոյ վըսեմափառ. Թագուհի,
Ի տառա ոսկի դրոշմեցի օրս յարակալ
Յերկուց ազգացքս մշտընչեան տունարի .
Այժմէն աշխարհ ակընկառոյց ի մեզ կայ :
Ոչ, ոչ գաս դու ի կնոշ կամակ հաճոյից,
Ոչ գի զբըրգունըս տաճարին Տիրամօր
Բերցես ի կշիռ. ընդ Պօդուսեան զբմբէրից,
Ոչ ըզմեծեմք-Սըրիք կրպակօք բիւրաւոր
Ընդ քաղաքիս Ծառատընկոց կըշտիցես,
Կամ թէ գկրիւնիչ ընդ խեղ մարտկաց Օրեան .
Այլ գի խորհուրդ ազգաց վըսեմ յայտնիցես
Զանոյժ ուխտին որով գօղիմք անբաժան,
Եւ Գաղղիոյ էս Անգղիոյ տաս իրան
Զի մեռս ի մեռըս խառնեցեն կաթոգին,
Խաղաղութեան գործել զաշխարհըս կայան
Կամ թէ ի մարտ գոռալ ընդդէմ ոտիսին :

Un jour, comme une reine, aussi belle que sage,
Était prête à franchir un humide passage,
Sous ses pieds menacés par quelques gouttes d'eau
Un courtois gentilhomme étendit son manteau.
Noble Victoria! c'est d'après ce modèle
Que la France, aujourd'hui, digne de vous et d'elle,
A, pour vous recevoir avec un juste orgueil,
Comme un moelleux tapis déroulé son accueil.
Jamais de ses États Souveraine sortie
N'émut chez des voisins autant de sympathie :
Aux fleurs que devant vous effeuillent tant de mains,
Aux dômes de drapeaux tendus sur vos chemins,
Vous pourriez croire, à part nos divers idiomes,
N'avoir pas jusqu'ici quitté vos trois royaumes ;
Nos respects ont suivi votre royal essor ;
L'Élysée est à vous ; vous êtes à Windsor.

O Reine d'Angleterre! en nos doubles annales,
Ce jour sera marqué de lettres capitales ;
Le monde en ce moment tourne sur nous les yeux.
Si Votre Majesté se montre sous nos cieux,
Ce n'est pas pour flatter un caprice de femme,
Pour comparer Saint-Paul aux tours de Notre-Dame,
Pour voir si Regent-Street, constellé de bazars,
Ou rayonne ou pâlit devant nos boulevards,
Pour mesurer Greenwich auprès des Invalides ;
Mais avec des penses plus vastes, plus solides,
Pour signaler au monde un notoire argument
Du pacte qui nous lie indissolublement,
Pour personnifier la France et l'Angleterre
Entrelaçant leurs mains pour la paix ou la guerre.

Այլ է. տեսցես զմեր զապարանս վաղեմի,
Ըզմեն-ժերմեն զԱնգղիացեացն ապաստան
Որ ապրեցան ի կոնակաց ամենի¹,
Եւ ըզմեն-Քլու. գանտառագարդն օրարան,
Եւ ըզՎերսալլ հին բնակարան մեր նախնեաց
Յորում հարցցեն նոցին ուրուք՝ հիմ այս հիւր
Յայց էլանէ իւրեանց քառուտն անտառաց,
Եւ արքային մեծի հանդեսը ըզմեն իւր :
Իսկ ի Փարիզ դարձեալ անդրէն յետ անուրց
Յորժամ մըտցես ի վիքխարին տաղաւար
Զոր բիւրեղեայն քո նախ պալատ մեզ յուսոյց,
Անդ սրկարացիս՝ ոչ ընդ կերտուածս անհամար,
Զի քեզ էւ Հայտ-Փարք ընծայեաց նըմանիս,
Այլ ընդ դրօշուցըն մեր խառնուրդ ծալ ի ծալ
Որ ըզմիմեանս գեղազարդէն էւ գարդիս
Մինչ Քերստնեանն ի սար առնուն ըզծաւալ .
Անտի անշուշտ ի հրաբորբոք հընոցէն
Տեսուն օրհնութեամբ բոսորատիպք անանջատ
Սառառնեացին յաղբանակաւ էւ այսրէն
Յորժամ դարձցին հասարակաց ի դըրուստ :

Սիրտք որ եղբարք յԱրարողէն հաստեցան
Ի՞բր իցէ մարք զի սուգ միմեանց գործիցէն .
Ի՞բր ազգք երկու ճոխք ի բարուց պատուական
Մինչ մեծաբայ ի նոյն ի բաղդ վերտունէն,
Ըզնոյն մըտաց լոյս նոյն զարուեստ ունելով,
Այնքան յերկար դառն ի նախանձ ծրդեցան
Պոմանուարին անուրց յանմիտն ի խրոռով,
Զոր Յովհաննա Տարք բող էւ Թուխն այն Իշխան² :
Ի բաց մեր գայն մերժեմք բաժին դժպընի,
Դարդիոնեան նորոգ զողիս պընդեալ խուրճ
Քեզ յանդիման, ճվ Վէհալատ. Թագունի
Որ գրաւական գաս մեզ ի գլուխ նոր դարուց .
Ի կնիք անյոյժ կըռեմք ըզմերս ուխտ դաշին,
Եւ գնալագայն դիտեմք անկետ ի բնրիս .
Քաղաքականըն գիշերոյ նոր արփին
Շող արմակեալ էւ շրջացոյց ըզՀիւսիս :
Պատուոյ փառաց արդարութեան սա արեւ .
Զոյր անյողողող կալցէ երկին գեղադարձ
Ըզմեր զըլխովք, Վիկտորիա, էւ ըզքէ .
Եւ զգագարամբ որդուց մերոց էւ բոռանց :

Հապա բնկալ ըզսըրտառու՞ք գայս մաղբանս .
Անդորր անուրց կենացըդ քեյ ճըզեցի
Իբրեւ գառուրս այն զըշխոյին գերապանձ
Որ նա միայն քեզ զուգալատ. գըտանի³ :
Դուստր Հենրիկեալ՝ նախ նա զօղեաց պընդամիզ
Ըզհաշտ կենցաղ ընդ լաւն ի մեր արքայից,

Vous verrez cependant nos antiques palais,
Saint-Germain qui s'ouvrit pour un naufrage anglais,
Saint-Cloud se déroulant sur des bois frais et sombres,
Versailles, vieux séjour plein d'historiques ombres
Qui vont se demander pour quel hôte et pourquoi
Leurs jardins ont revu les fêtes du grand roi.
Ces loisirs suffiront à plus d'une journée.
Puis, au sein de Paris un moment retournée,
Quand vous visiterez le toit monumental
Du palais qu'inspira le Palais de cristal,
Vous y tressaillirez de voir, non des merveilles,
Hyde-Park à vos yeux en offrit de pareilles,
Mais de voir devant vous, l'un par l'autre embellis,
Nos drapeaux fraternels entremêlant leurs plis,
Ainsi qu'en ce moment, sur le cap Chersonèse,
Ils flottent au milieu d'une ardente fournaise,
Ainsi qu'ils reviendront, car Dieu les bénira,
Sanglants, toujours unis, couverts d'un long hourra !

Se peut-il que des cœurs, que le ciel créa frères,
Se soient fait tant de deuils sous des couleurs contraires!
Que deux peuples, doués de généreux instincts,
Grandissant à la fois vers les mêmes destins,
Unis par le savoir, les arts, la poésie,
Aient nourri si longtemps une âcre jalousie,
De vains ressentiments du temps de Beaumanoir,
Légués par Jeanne d'Arc et par le Prince Noir!
Nous le répudions, ce funeste héritage.
O Reine! devant vous qui venez en otage,
Par un nœud gordien nous lions le faisceau;
Nous scellons notre accord d'un infrangible sceau;
Devant vous aujourd'hui qu'une autre ère commence.
C'en est fait; l'avenir à nos yeux s'ouvre immense;
De la nuit politique un nouvel astre sort
Qui, d'un jet de lumière, a consterné le Nord;
C'est un soleil d'honneur, de gloire, de justice,
Dont le ciel maintiendra l'immuable solstice
Sur nous, Victoria! sur nos derniers neveux.

Recevez donc ici nos transports et nos vœux !
Puissent vos calmes jours atteindre la durée
D'une reine qui seule à vous est comparée,
La fille de Henri que, par des nœuds étroits,
Lia la politique au meilleur de nos rois !
Les faveurs que répand la main surnaturelle

¹ Յակոբ Ե, արքայ Անգղիոյ՝ պարտեալ էւ հալածական յիւրոցն ընդվզելոց, փախստեամբ գերծաւ իւրովքն ի Դաղդիա, էւ անդ ի Սեն-ժերմեն մերձ ի Փարիզ մեռեալ ըզհեղաւ յամի 1701:

² Յովհաննէս Պոմանուար՝ մի էր ի քաջամարտիկ զօրավարաց Երեսնից պատերազմին որ եղեւ յամին 1531 ընդ երեսուն Գաղղիացիս էւ ընդ զուգարիս Անգղիացիս, էւ Պոմանուար յաղթող գտեալ անուանեցաւ մարաշախտ Պրեքայնի :

— Յովհաննա Տարք՝ գեղջուկ օրիորդ հայրենասէր, ազա-

տարան Օուլեան քաղաքի ի պաշարմանէ Անգղիացւոց յամի 1429. զոր յետ երկուց ամաց ձերբակալեալ Անգղիացւոցն կենդանւոյն այրեցին իբրեւ զվնուկ :

— Եղուարդ՝ անուանեալն Սեաւ Իշխան, որդի Եղուարդայ Դարքայի Անգղիացւոց, յաղբեաց Յովհաննէս Գաղղիացւոց արքայի յամին 1536 էւ գերի տարաւ. զնա յաշխարհ իւր :

³ Եղիսարեք զշխոյ Անգղիացւոց՝ դուստր Ենրիկուսի Ը, էւ յաշորդ արքայն յամի 1558 :

Իսկ շնորհատուն աչ պարգեւաց գեղեցիկ
 Եւ քանք զնա զքեզ յորդ ճըրիւ գեղ էլից :
 Անգղիականը ժողովուրդ առ նովա.
 Բագուկս հոռիկու ի հեռաստան տարածեաց .
 Ահա առ քեւ ընդ տիեզերս իսկ բընա.
 Զոյժ եւ ըզփառս անուան իւրոյ կանդաղեաց .
 Դեպք ինչ տըխուրք՝ նորա վիպացն ըստուերած՝
 Հեռի կացին ի քո վարուցդ անարատ .
 Հանգոյն նըմին ունիս արիւն ազնիւ հարց,
 Օգոստափառ շընորհս վըսեմ ի ճակատ .
 Պայատականս որ քեւ փայլեն ի նըշոյլ,
 Վարկ գաղխարհի, ըզսէր ազգաց անհամար,
 Նաւագն ընտիր, զինուորս արի բազմահոյլ,
 Եւ գոր ջուներն եղիսաբէր՝ գորդոց պար :

ՊԱՐԹԵԼԷՄԻ :

Ont abondé sur vous encor plus que sur elle.
 Déjà le peuple anglais, dès qu'elle fut debout,
 Étendait loin ses bras, il les étend partout;
 Quelques sombres récits attristent son histoire,
 La vôtre ne renferme aucune page noire;
 Comme elle, vous avez un noble sang d'aïeux,
 L'auguste majesté sur un front gracieux,
 Une cour qui vous doit son éclat planétaire,
 L'amour de vos sujets, les respects de la terre,
 De glorieux marins, des soldats triomphants,
 Et, ce qu'Élisabeth n'avait pas, des enfants!

BARTHÉLEMY.

ՎՍԵՄՍՓԱՅԼ ՄԷՀԵՄԵՏ ՊԷՏ ԴԵՍՊՈՆ ՕՍՄԱՆԵԱՆ
 ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Ի ՓԱՐԻՋ .

Դանի մը ամսէ ի՛ վեր Փարիզ սպասուած նոր-
 ընտիր ղեսպանը, որ է Վսեմափայլ Մեհեմմետ
 Ճեմիլ Պէյ, վսեմապատիւ Ռեշիտ փաշայի ան-
 դրանիկ որդին, օգոստոսի առաջին օրերը հոս
 հասաւ, բայց ճանապարհի նեղութիւններէն քիչ
 մը տկարացած ըլլալով, պաշտօնական այցելու-
 քիւններն ընելէն առաջ հարկ եղաւ որ քանի մը
 օր հանգչի եւ հաստատուի առողջութեանը մէջ :

Օգոստոսի 31-ին կեսօրը հանդիսաւոր կերպով
 գնաց Թիւլիքիի պալատը, Գաղղիոյ վեհափառ
 Կայսեր հետ տեսնուելու, եւ իր ղեսպանական պաշ-
 տօնին նամակները մատուցանելու իրեն :

Ինչպէս որ սովորութիւն է մեծամեծ ղեսպանաց
 ընդունելութեան համար ընել, կայսեր կողմանէ
 երեք փառաւոր կառք յուղարկուած էր օսմանեան
 դեսպանատունը . մեկուն մէջ նստաւ Վսեմա-
 փայլ ղեսպանը . երկրորդին մէջ Հայիմի էֆեն-
 տին եւ առաջին քարտուղարը, որ ղեսպանու-
 րեան նամակը բռնած էր . երրորդին մէջ ալ ղես-
 պանատան խորհրդականները Րիզա Պէյ եւ Յա-
 կոր էֆենտին Կոճիկեան :

Վսեմափայլ ղեսպանը իր պաշտօնին վերա-
 բերեալ նամակները վեհափառ Կայսեր մատու-
 ցանելէն ետեւ ըսաւ .

« Բաշարանց Տէր, իմ օգոստափառ տէրս Մե-
 ծագօր Սուլդանը ինծի յանձնած ըլլալով այսքան
 ժամանակէ ի վեր երկու կայսերութեանց մէջ ար-
 դէն եղած բարեկամական կապակցութիւնն աւելի
 ալ հաստատուելու պաշտօնը, Շէր Կայսերական

վեհափառութեան կրմատուցանեմ նախ, իրաւանց
 եւ արդարութեան եւ քաղաքակրթութեան լիակա-
 տար յաղթութեանը համար ըրած վեհանձնական
 ջանքերնուդ փոխարէն՝ իմ բազաւորիս ու հայ-
 րենեացս անկեղծ շնորհակալութիւնը :

« Օգոստափառ ինքնակալիս ինծի վստահացած
 պաշտօնին ծանրութեանը նայելով, նպատակին
 հասնելու համար ունեցած մի միայն յոյսս դրեր
 եմ այն բարեսէր խնամարկութեանը վրայ, որոյ
 գեղեցիկ օրինակները Ձեր Վեհափառութիւնը
 խիստ շատ առիթներու մէջ ցուցուցեր է : »

Կայսրը պատասխան տուաւ .

« Դուք ալ գիտէք, վսեմապատիւ Դեսպան, քե-
 ես ինչպէս փափաքող եմ Սուլդանին աղէկու-
 րեանը, եւ ինչ ջանքեր կընեմ Անգղիոյ հետ
 մեկտեղ, իր կայսերութեան ինքնիշխանութիւնը
 պաշտպանելու համար : Կուգեմ որ Տաճկաստանը
 ոչ միայն ինքնիշխան, այլ եւ հուժկու եւ զօրաւոր
 ըլլայ :

« Իսկ Սուլդանին երեսփոխան ընտրուած մար-
 դուն կողմանէ, մեծապէս ուրախ եմ որ այնպիսի
 անձի մը որդի էք որ շատ բանի մէջ այնքան
 օգտակար ծառայութիւններ ըրած է իր հայրե-
 նեացը : »

Յետոյ նոյն կայսերական կառքերով դարձաւ
 ղեսպանը օսմանեան ղեսպանատունը : Հոն այցե-
 լութեան եկաւ իրեն արտաքին գործոց ոստիկան
 Վայելմսքի կոմսը, ղեսպանն ալ փոխադարձ այցե-
 լութեան գնաց անոր :

Վսեմափայլ Մեհեմմետ Պէյին անձնական սա-
 կաւագիւտ կատարելութիւնները շուտով սկսան
 Փարիզու մէջ ալ հռչակուիլ, մանաւանդ խոհա-

ն ծանրակալեանը հետ հեղահամբոյր քաղցրութիւնը՝ որով ամենայն տեսողաց՝ սիրտն իրեն կը գրաւէ, եւ մասնաւոր կերպով օսմանեան տերութեան հպատակաց սերը, վատահուրիւնն ու մեծարանքը արժանաւորապէս կը վայելէ :

ՊԱՐՈՆ ԳԵՌԳ ՏԵԼԼԱ ՍՈՒՏՏԱ .

Դեղագործութեան գեղեցիկ եւ օգտակար արուեստը սովորող սակաւարիւ արեւելցիներուն մէջ մեծ պատիւ ստացաւ այս օրերս Պարոն Գեորգ Տէյլա Սուտտա Կոստանդնուպօլսեցի ազնիւ երիտասարդը : Բարերարոյ եւ բարեկիրք բնաւորութեանը հետ կարգէ դուրս սրամտութեան տեր ըլլալով, քանի մը տարուան մէջ այնչափ յառաջացաւ որ փառաւորապէս անցուց այս օրերս իր քննութիւնները, եւ Փարիզու Բժշկարանէն դեղագործութեան վկայագիրն ընդունեցաւ :

Այս տարի ապրիլի 1 ին ընտրուած քսանըօրը Ներքին դեղագործ կամ Օժանդակ դեղագործաց ի հիւանդանոցս Փարիզու ըստածներուն մէջ մտեր եր Պարոն Տէյլա Սուտտան : Այն ընտրութեան հանդիսին մէջ Պարոն Պուտէ, որ ընտրող դատաւորաց մէկն էր, իր խօսած ճառին մէջ այս գովեստը տուաւ մեր հայրենակցին . « Բերնով խօսուած « ճառերուն վրայ աւելի գոհ եղանք . ձեր մէջէն « ոմանք այնպիսի կարգաբանութիւն ու պարզախօսութիւն մը ունէին որ յայտնի ապացոյց « է իրենց ուսմանցը հիմնական ըլլալուն եւ մտաց « ուղիղ դատմանը : Այս կատարելութիւնները « մասնաւոր կերպով մը երեւցուց Պարոն Գեորգ « Տէյլա Սուտտա, որ օտարական ըլլալով՝ շատ « դժուարութիւններ ունէր յաղթելու . անոր համար « ալ Մրցանքին մէջ իր վաստակած կարգը ուրիշ « ներքէն աւելի պատուաւոր կը սեպուի : »

Իսկ օգոստոսի 30 ին ընդարձակ եւ գեղեցիկ ճառ մը խօսեցաւ հրապարակաւ *ամմոնիոն* ըստած բնալուծական նիւթոյն վրայ, որով եւ Առաջին կարգի դեղագործաց դասն անցաւ : Այն ճառը փառաւոր տպագրութեամբ Օսմանեան վեհափառ Ինքնակալին եւ իրեց՝ տաճկերէն ու գաղղիարէն ընծայականով, եւ ինքը դարձաւ իր հայրենիքը ի Կոստանդնուպօլս յուրախութիւն ազնիւ ծնողացն ու բոյոր հայրենակցացը : Յուսանք քէ իր օրինակովն ալ աւելի յորդորուին ուրիշ արեւելցի երիտասարդք այսպիսի կենցաղօգուտ արուեստից եւ

գիտութեանց քաջութեամբ հետամուտ ըլլալու, աներկբայ վատահուրեամբ մտքերնին ղնելով քէ անխոնջ աշխատութեան պտուղն է հաստատուն պատիւ եւ ճշմարիտ երջանկութիւն :

ԹՈՌՈՒՆԸ ՄՍՀՏԵՍԻ ՃԱՆԻԿ ԱՄԻՐԱՅԻ Ի ՓՅՈՒՁ :

Փարիզու Կրքնէյ արուարձանին մէջ նոր բացւած Բագմալեզու Վարժարանին մէկէն ի մէկ ծաղկիլն ու յառաջադիմելը զորչափ ալ դժուարութիւններ ունենայ, սակայն հիմնադրաց բարի եւ ազգասիրական դիտաւորութիւնը, առ Սստուած ապաւինութիւնը, անխոնջ եւ աննկուն աշխատութիւնը, եւ մանաւանդ քանի մը ընտիր լեւ պատուաւոր անձանց յորդորանքը՝ քաջալերութիւնն ու ձեռնտութիւնը, անակնկալ կերպով դիւրացուցին այս ազգային գործոյն սկզբնաւորութիւնը : Նիւթական նպաստները առ այժմ քիչ ալ ըլլան, ամենահարկաւոր էին, եւ քանի մը տեղէ սկսան հասնիլ, շատ տեղերէ ալ խոստացուեցան . իսկ բարոյական բագմաբիւ խրախուսանաց մէջ առաջին տեղին ունի ըստ բագում գլխոց այն գործնական ու նշանաւոր քաջալերութիւնը որով հաճեցաւ պատուել զմեզ Մեծապատիւ եւ ազգասէր Մահտեսի Ճանիկ Ամիրան, եւ ինքնայորդոր ու յօժարակամ սիրով սոյն Բագմալեզու Վարժարանս յուղարկելով՝ լիուլի վատահուրեամբ մեր խնամօքը յանձնեց իւր երկու սիրելի, ազնուաբարոյ եւ ուսումնասէր բոռունքը, այս ինքն Սիմոն Փափագեան ու Խաչիկ Մալխասեան պալազատները : Չենք երկբայիւ որ ասոնք քիչ ժամանակէն յառաջադիմ ըլլալով հայկաբանութեան, լեզուագիտութեան եւ գանազան ուսմանց ու գեղարուեստից վարժութեանը մէջ, մեծապէս պիտի աւելցնեն իրենց ազգատոհմին՝ որով եւ բովանդակ ազգիս՝ պարծանքն ու պաշտօնութիւնը, նորատունկ վարժարանիս ալ ապագայ բարգաւաճութեանը պատճառ պիտի ըլլան՝ ըստ ազգասիրական բաղձանաց Մեծապատիւ Ամիրային :

Վարժարանիս այս բարեբաղդութեան մեծաշանաւիրութեամբ գործադիր եղաւ մեր մեծարգոյ բարեկամ ու Գործակալը Աւետիս Աղայ Պերպեռեան : Որոնք որ այսուհետեւ յօժարին Բագմալեզու Վարժարանիս վախճանին, ընթացքին ու պալմաններուն տեղեկութիւն ունենալ, նոյն պատուելոյն քով կը գտնեն նորատիպ Յայտարարութիւնը . եւ եթէ աւելի մանրամասն բացատրու-

թեան ալ կարօտին՝ իրմէ կրնան ընդունիլ, եւ ըստ այնմ իրենց որդիքը յուղարկելու հաճութիւն որ ունենան՝ կանոնաւոր կերպով պետք եղած միջոցներն ու պատրաստութիւնները ձեռք կառնուն :

ՍՈՒՐԶԱՆԴԱԿ ՄԱՍԵՍՅԱՆՆԵՐԻ :

Մուրատեան վարժարանին ողբալի անցքերուն Յայտարարութիւնը արժանաւոր մտադրութեամբ կարդացող, ազգասեր ու արդարասեր անձինք զանազան նամակներով իրենց ցաւակցութիւնը յայտնեցին այն յայտարարութեան հեղինակներուն : Անոնք ալ պարտք կը համարին անձանց՝ հրապարակաւ մատուցանել հոս այնպիսի ճշմարիտ բարեկամաց իրենց երախտագիտութիւնն ու սրտանց շնորհակալութիւնը :

Միանգամայն անօգուտ չեն կարծեր հրատարակել այս անգամ այն նամակներուն մէկ երկուքին խօսքերը ճաշակի համար, իբրեւ գանձ մտերմութեան եւ մխիթարութեան պահելով քովերին անոնց եւ ուրիշներուն ընդարձակ բնագիրները :

« Կոստանդնուպօլիս, 31 Օգոստ. 1853. »

« ... Յայտարարութիւննիդ կարդացի, յորմէ տեղեկացայ ամենայն եղելոց, ցաւ եւ նողկանք իմացայ եղեալ իրաց : Թշնամիք տանն Մխիթարայ զԱրեւնաքի մը հեռացուցին անկից . որով Հերը ներս սողուկելով՝ այսպիսիներ գործել տուաւ . սակայն երբ որ ժամանակը յառաջանայ, եւ ասանկ շփոթութիւններ տագնապեալ կիրքերն որ խաղաղին, երկոքին կողմանք մեկգմէկ թեաւկոխել պիտի ջանան՝ ինչպէս սկսած են, ի գործս բարեաց յօգուտ ազգին . եւ Նախապատճառն չարեաց պիտի տեսնայ այն առածին ստուգութիւնը որ Մասեաց Աղանիդ ալ կաւետէ, որ է « ի չարեաց բարիք երեսան էլիլ : » Իմ ալ հաւատս առայս եւ, եւ անն արգասիքը . երկու դպրոց եղած ժամանակ, երրորդ մ'ալ անա կելլէ կըկանգնի, նոր ուժով, նոր գաղափարով, դժուարութիւնք խոջընդոտք իրեն ասպարեզ բռնած՝ որոնց վրայեն արիաբար շահատակելով պիտի անցնի : Յարատեւեցէք քաջութեամբ բարեգործութեան ասպարիզիդ մէջ . ժամանակն է մեզի վարձահատոյց : Անցելոյն յիշատակը միայն մեզ պետք է քաջալերէ : Ամենայն բարեգործութեան արդիւնքը անմոռաց է : Երբեմն ներկայն ապերախտ է, բայց սպագայն մեծաբարոզ կը հռչակէ : Աս բաղդին վիճակեցաւ առաւել Վ. Հ. Սարգիս : Ինք որ Սամուէլի Մուրատայ մեծագործ բարեարարութեան

հունտը ժողովող, տնկող, ծէցընող եւ անցընողն եղած է, իւր անունն ալ անոր անունը հետ պիտի հիւստի, երկոքին մէկ համատեղութիւն պիտի կազմեն : Ո՛վ ինչ կուգէ ըսէ . ներքին պարագաները ինձ փոյր չեն . արտաքին եղած բարիքը եւ անոր գործիք գտնուողներն որ նկատեմ, կըտեսնամ որ աս առիքով՝ Վ. Հ. Սարգիս ապերախտութիւն կրելովն՝ աշխարհիս Բարեբարաց ակումբին մէջ կանցնի . այն հոյակապ շարքը ասով իրեն տեղ կըբանայ, որ ինք ալ հոն անցնի եւ մեջերնին բազմի : Հարկաւ հանդերձեալ դարուց պատերուն կրքընած, ստուերաց մէջ դեռ ծածկեալ դափնի մը իր բառաստեան թեւերը թակտ յամբ՝ այլ միշտ կանցնուն, որ մատաղատունկ բարունակք Հայկալ անոր դայարի շառաւղացը պսակներ ոյրեն ի ցոյց երախտապարտ սրտից խրեանց : Մատուցէք իրեն ուրեմն իմ խոնարհական ողջոյններս, » եւ այլն :

Խոնարհ ծառայ եւ բարեկամ »

« Կ. Պօլիս, 19 Սեպտ. 1853. »

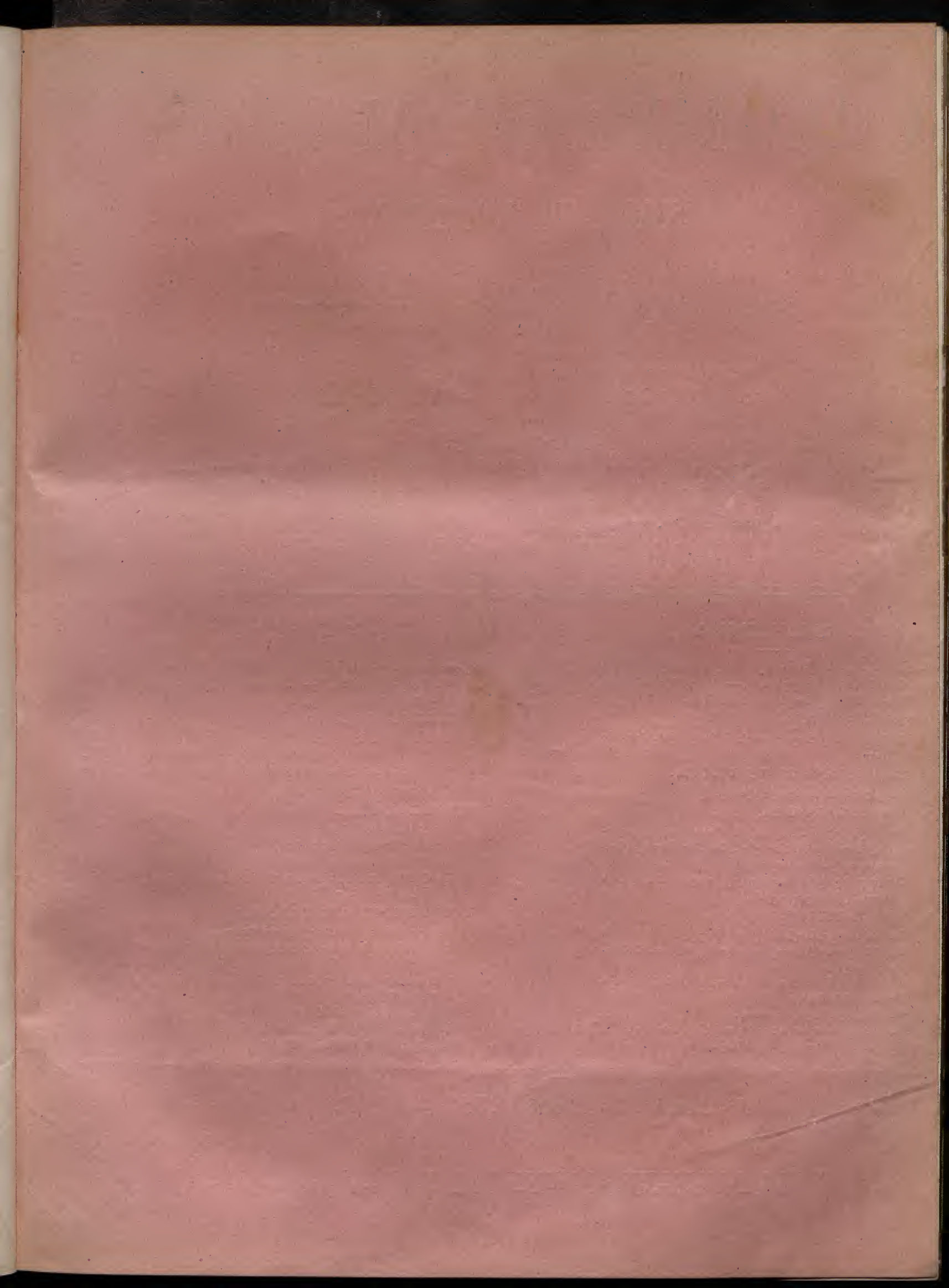
« Մուրատեան վարժարանին անցքերուն Յայտարարութիւնը ծայրէ ծայր կարդալով, մեր Արժանապատուութեան եւ երկու արգոյապատիւ երիցակցացդ անկեղծ եւ հաստատուն ազգասիրութեան եւ գովելի ջանից բազմաթիւ ապացոյցները տեսայ անոր մէջ : Հաւաստի եմ որ զանի կարդացողներուն ամենն ալ նոյն դատաստանը ըրած են . որով մեր արդիւնքը անմոռաց շնորհակալութեան իրաւունք ստացած է բոլոր ազգին առջեւ, եւ ներկայ ու սպագայ մեռնարկութիւններնիդ ալ անտարակոյս քաջալերութիւն նպաստ եւ մեռնտութիւն պիտի գտնեն միշտ ազգին ողջսմիտ եւ կարող մասն : Արեւելեան նորահաստատ Վարժարանը արդեն ապացոյց մը կրնայ ըլլալ ըսածիս . մեր բարեկամներուն ու ծանօթներուն քով խօսք բացած ատենս՝ միշտ եռանդուն համակրութիւն մը կըտեսնեմ, եւ զառակ ունեցողներուն տուած յորդորանքներս յօժաբամիտ ունկնդրութիւն կըգտնեն, որուն համար շատ ուրախ եմ, » եւ այլն :

**

Propriétaire-gérant : A. LACHAT.

Ի ՓԱՐԻԶ, Ի ՏՊԱՐԱՆԻՆ ՎԱՆՏԵՐԻ :

PARIS. — IMPRIMERIE WALDER, RUE BONAPARTE, 44.

COLOMBE DU MASSIS

MESSAGER DE L'ARMÉNIE

PUBLIÉE SOUS LES AUSPICES

DE M. ÉDOUARD RAPHAËL GHARAMIAN.

ԳԻՆ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ.

Ի Փարիզ, տարեկան	Ֆրանք	25	»
Արտաքույ		28	»
Գին միայն տետրակի		3	»

Տեղի ընկերադրություն.

Ի ՓԱՐԻԶ, Ի ԳՐԱՆՈՑԻ ՊԱՐՈՆ Ճ. ԱՐԱՄԵԱՆ,
Ի Փողոցն Սեն-Սիլվիս, Թ. 38.

PRIX D'ABONNEMENT :

Paris, par an	Fr.	25
Étranger		28
Prix d'un numéro		3

On souscrit :

A PARIS, CHEZ M. D. ARAM,
rue Saint-Sulpice, 38.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

Ա. ԿԵՆՑԱՂՕԳՈՒՄՑ ԲԱՆԲ.

Պարոն Գեորգ Ախվերդեան. — Ազգային ռամկական
երգք Սայեաթ-Նովա բանաստեղծին.

Բ. ՏԵՍԱՐԱՆԻ ԵՒՐՈՊԱՅ.

Տաճկաստանի ճարտարութեան Պալատին. Հայ. եւ
Գաղղ.

Գ. ՀԱՆԳԻՍԱՐԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷՆ ՄԱՐԿԱՆ.

Գուլիեմոս Փեփե զօրավար իտալացի.

Դ. ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ.

Առաջարկութիւն Հոռոմեական Հայ ժողովրդին գաղ-
րական տանելու ի ձեզայիր. Հայ. եւ Գաղղ. (Շա-
րայարութիւն եւ աւարտ.)

Հայկազունք իննետասներորդի դարուս. Հայ. եւ
Գաղղ. (Շարայարութիւն.)

Ե. ՓԱՐԻԶԵԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ.

Գալուստ Թագուհույն Անգղիոյ ի Փարիզ.

Առ վեհափառ Վիկտորիա Թագուհի, Բերբուած Պար-
քելըմեայ.

Վսեմափայլ Մեհեմեդ Պէյ ղեսպան Օսմանեան պե-
տութեան ի Փարիզ.

Պարոն Գեորգ Տէլլա Սուստա.

Թոռունք Մեծապատիւ Ճանիկ ամիրայի ի Փարիզ.

Սուրբանդակ Մասեաց Աղանուոյ.

SOMMAIRE.

I. CONNAISSANCES UTILES.

M. Kévork Akhverdof. — Chants populaires armé-
niens du poète Sayat-Nova.

II. TABLEAUX DE L'EUROPE.

La Turquie au Palais de l'Industrie. Arm.-Franç.

III. GALERIE DES HOMMES DE MÉRITE.

Guillaume Pépe, général italien.

IV. MUSÉE ARMÉNIEN.

Projet de la colonisation de l'Algérie par des Armé-
niens catholiques. Arm.-Franç. (Suite et fin.)

La Société arménienne au XIXe siècle. Arm.-Franç.
(Suite.)

V. CHRONIQUE-MENSUELLE DE PARIS.

Voyage de la reine d'Angleterre à Paris.

A Sa Majesté la reine Victoria, vers de M. Barthé-
lemy.

S. Ex. Mehemmed-bey, ambassadeur de la Sublime
Porte à Paris.

M. Georges Della Sudda.

Les petits fils de M. Djanik Amira à Paris.

Courrier de la Colombe du Massis.

1re Année. — Août 1855. — N° 8.